

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XL - 2003

č. 3 a 4

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY - ročník XL (2003), číslo 3 a 4

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

† Adolf Erhart, Ján Horecký, Jiří Nekvapil, Pavel Novák, Zdeněk Starý

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám prof. J. Kořenského)

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13.4.1993.

Příspěvky laskavě zasílejte na disketě 3.5", 1,44 MB ve formátu textového editoru MS Word. Přiložte text příspěvku v jednom vyhotovení, vtištěný v normalizované úpravě.

OBSAH

		strana
Mi-Young Park:	<i>Vid na pozadí gramatiky</i>	4
Martin Havlík:	<i>K intonačnímu průběhu otázek v kázáních</i>	16
Patrik Mitter:	<i>Nový význam komponentu euro- v současné češtině (na materiálu hybridních složenin)</i>	34
Nové publikace		
Pavla Chejnová:	<i>Jeff Verschueren (ed.): Handbook of Pragmatics</i>	38
Bohumila Junková:	<i>Slovenská monografie o epistolárním stylu</i>	41
Jan Holeš:	<i>P. Enckell - P. Rézeau: Dictionnaire des onomatopées</i>	44
Tereza Svobodová:	<i>Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti</i>	45
Kronika		
Jana Hoffmannová:	<i>K osmdesátce Milana Jelínka</i>	53
Světa Čmejrková:	<i>Mezinárodní lingvistický kongres v Praze</i>	57
Tomáš Duběda - Jan Volín:	<i>15. mezinárodní kongres fonetických věd</i>	60

Vid na pozadí gramatiky

Mi-Young PARK

1. Úvod

Kategorie vidu je v popisu slovanských jazyků již velmi důkladně zpracovanou oblastí. V bádání o problematice vidu však až dosud překvapivě převažovalo vidění vidu na pozadí protikladu dokonavost - nedokonavost (dále jen D - ND). Nebylo mnoho snahy toto pojetí odmítat nebo ho nahrazovat pojetím jiným.

Slovanské pojetí vidu poskytlo výchozí inspiraci i pro popis jazyků neslovanských, otázka vidu však v těchto jazycích bývá řešena pouze na základě slovanského pojetí vidu, jež nevyčerpává všechny aspekty vidu neslovanského.

Je však pojmání vidu jako gramatické kategorie spočívající ve schopnosti slovesa rozlišovat pomocí gramatických forem děje na dokonavé a nedokonavé dostačující? Dosavadní průzkumy věnované systému vidu totiž poukazují na skutečnost, že vid byl nahlížen spíše z pohledu morfologického, vyplývajícího jen ze slovanské zkušenosti.

Uvedené pojetí vidu však nejen že postrádá dostatečnou obecnost, která by umožňovala výklad vidu i v jiných jazycích, ale ani užívaná definice vidu sama o sobě nevystihuje podstatu tohoto jevu. Je to jako bychom říkali, že podstata kategorie času spočívá ve schopnosti vyjadřovat minulost, přítomnost a budoucnost.

Aktuálním úkolem zkoumání vidu je tedy především osvětlit podstatnou otázku: Co je to vlastně vid? Teprve po jejím vyřešení bychom mohli očekávat hlubší pochopení problematiky vidu.

V tomto článku se snažíme najít nové řešení zmíněné problematiky. Budeme se především snažit podat komplexnější pohled na vidový systém jazykových skupin z typologického hlediska a dospět k obecnému vymezení pojmu-kategorie vidu. Jako materiálovou oporu jsme zvolili 4 jazyky: čínštinu, angličtinu, korejštinu, češtinu; tedy jazyky patřící podle běžné typologické klasifikace k různým jazykovým typům.

2. Terminologická otázka

Vzhledem k tomu, že se v každém jazyce vid pojmá jinak, je třeba pro terminologickou názornost a přehlednost terminologii sjednotit. V této práci považujeme za potřebné stanovit neutrální terminologii, která nemá být ovlivněna pojmáním vidu v jednotlivých jazycích.

Při popisu vidu budeme pracovat s termíny jako Perfektivum, Durativum, Perfektum a Neutrum. Tyto termíny jsou však užívány v jednotlivých jazycích vnitřně diferencovaně. Máme tedy za úkol hledat, co mají určité vidové distinktivní rysy společného a čím se liší.

Co se týče českého vidového protikladu, přidržíme se i nadále terminologie dokonavost - nedokonavost, abychom rozlišili český vid od vidu jiných jazyků. Oproti tomu pro neslovanské jazyky nelze dost dobře použít termínů dokonavost - nedokonavost slovesa, poněvadž mezi vidovými tvary těchto jazyků jsou jemné významové i funkční rozdíly. Pro neslovanské jazyky budeme proto užívat termín společný, mezinárodní, odlišující se od českého termínu.

Konkrétně termínů Perfektivum, Durativum, Perfektum a Neutrum se užívá v naší práci v poněkud jiném smyslu než u běžně užívané terminologie. Pro rozlišení od běžných užití významů termínů označujeme tyto termíny velkým začátečním písmenem.

Perfektivum užíváme tehdy, když popisujeme děj v uceleném pojmání.

Durativum je popis děje z hlediska časoprostorového chápání. Děj je vnímán ve svém průběhu, má určité trvání. ‚Trvání‘ nechápeme jako konkrétní časový rozměr¹. Nazírá děje v jejich časových konstituentech, je to tedy vnitřní složení času děje, nehledě na skutečné trvání času.

Perfektum je třeba striktně odlišit od Perfektiva. Perfektum poukazuje k výslednému stavu proběhlého děje, kdežto Perfektivum nemá k tomuto výslednému stavu děje žádný vztah².

Neutrem se v naší práci míní vidově neutrální význam.

3. Česká dokonavá slovesa a Perfektivum v jiných jazycích

¹ To, že pojem ‚trvání‘ neznamená jen určitý rozměr na časové ose, dokazuje příklad ‚Prospal celý život.‘ V této větě D tvar slovesa může vyjadřovat i velmi dlouhý čas a přitom je děj vnímán jako jedna událost, chápaná celistvě. U Durativa nejde tedy o konkrétní časový rozměr, ale jde o ‚bytí děje‘ vůbec.

² U Perfektiva význam výsledného stavu někdy vyplývá z kontextu. Jedná se o cílová slovesa, pro něž je příznačné dosahování jistého výsledku děje. Děj dosáhl vnitřního cíle děje a pravděpodobně se nachází v nějakém jiném stavu jako výsledku dovršeného děje. Např.: *Naučil se hrát na piano.*

Jak dobře víme, v češtině existují dvojice vidových protikladů s totožným lexikálním významem, ale odlišujících se videm. Tyto dvě formy slovesa se do jiných jazyků překládají jen jedním slovesem. Rozdíl mezi oběma českými vidovými tvary spočívá v tom, že sloveso dokonavé vyjadřuje dosažení cíle děje, zatímco nedokonavé o tomto rysu nic neříká.

(1) Čes. a. Napsal dopis.

a'. Psal dopis.

Čín . b. Ta xie le yi feng³ xin.

On psát ASP⁴ jeden NUM dopis

b'. Ta xie guo yi feng xin.

On psát ASP jeden NUM dopis

Kor. c. Ku-nun pchjondži-rul ss - oss - da.

On-PS dopis PO psát - ASP - PUP

c'. Ku-nun pchojondži-rulsso -borj-oss-da.

On- PS dopis - PO psát - ASP- PUP

Ang. d. He wrote a letter.

V příkladu (1.a) sloveso ‚napsal‘ označuje děj v dosažení jeho vnitřního cíle, dokonání předpokládaného cíle děje; oproti tomu sloveso (1.a') neříká nic o tom, zda psaní dopisu bylo ukončeno. Podle toho můžeme předpokládat, že základním významovým rysem českého dokonavého tvaru je vyjádření dokonavosti, jak ostatně vyplývá již z názvu tohoto tvaru .

Tento zvláštní jev však nelze pozorovat v jiných neslovanských jazycích. Při překladu do jiných jazyků sice existují možnosti převádět český dokonavý tvar ekvivalentními výrazy,

³ Numerativ pro dopisy, př.: Liang feng xin
dva NUM dopis = dva dopisy

⁴ Užívám poznámkových zkratk: ASP- aspekt, NUM - Numerativ, PS - příznak subjektu, PO - příznak objektu, PUP - příznak ukončeného přísudku.

působení kategorie vidu však není ve zbývajících sledovaných jazycích tak závazné, jako je tomu u češtiny. Mluvčí dle potřeby vyjadřovat vidový odstín může, ale nemusí. Vyjádření vidu je tedy ve sledovaných neslovanských jazycích fakultativní záležitostí.

V příkladu (1) však můžeme pozorovat gramatický prostředek, který vyjadřuje obdobný význam. V (1.b) sufix ,le‘ označuje to, že děj je prostě uskutečněn. Avšak na rozdíl od českého dokonavého tvaru ,napsat‘ tento tvar nic neříká o dokonavosti, o tom, zda děj ,psaní‘ byl dokonán. Čínština disponuje ještě jedním prostředkem ,guo‘, který také vyjadřuje to, že se děj udál, s významovým odstínem ,zkušenosti‘ (1.b’). Čínské perfektivní tvary, tedy ,le‘ a ,guo‘ vnímají děj spíše jako jednu událost, uceleně, globálně.

V korejštině (1.c) vidíme sufix ,oss‘, který rovněž vyjadřuje děj ukončený, bez ohledu na (ne)dokonavost. Dalším prostředkem je vazba ,spojovací sufix a pomocné sloveso‘, která vyjadřuje dokonavý děj s významem modalitním (1.c’): totiž zda dokonavý děj je ku prospěchu agenta děje či nikoli. Dokonavost je u této vazby redundantní.

Angličtina naproti tomu nedisponuje pravidelnými vyjadřovacími prostředky k označení významu, který vyjadřuje české dokonavé sloveso. České dokonavé sloveso se obvykle (ne ovšem vždy) překládá anglickým prostým tvarem.

Z toho, co bylo řečeno výše, vyplývá, že za těchto okolností nelze brát slovanské pojetí Perfektiva za spolehlivé kritérium. Jak jsme viděli výše, v neslovanských jazycích se vůbec nedá mluvit o vidu z hlediska korelace D - ND. V čínštině, angličtině a korejštině nehraje význam dokonavosti žádnou roli v rozlišení vidových kategorií. Ukazuje se, že rozlišení vidu z hlediska D - ND není z univerzálního pohledu na jazyk správné.

Už od samého počátku narážíme na problém, že dosavadní vidové kritérium není vhodné k popisu vidu neslovanských jazyků. A nemůže být tedy rozhodujícím měřítkem v rozlišování vidu.

Perfektivum se rozlišuje v češtině, čínštině a korejštině. Pojímání Perfektiva je však v každém jazyce jiné. Perfektivní tvary v neslovanských jazycích nejsou relevantní pro dokonavost. U čínských a korejských perfektivních vyjádření můžeme říci, že se děj vyjadřuje jako prostě uskutečněný, jako faktový.

Přes jemné rozdíly mezi různými typy Perfektiva však najdeme styčné body. V naší práci považujeme za přijatelné pojetí, že Perfektivum vyjadřuje celkově a globálně pojímaný děj.⁵

⁵ Toto chápání je ve shodě s názory některých českých lingvistů na dokonavé sloveso, podle nichž podstata D spočívá ve způsobu nazírání na děj v jeho celkovém pohledu (např. Dostál 1954, Kopečný 1962).

4. Česká nedokonavá slovesa a Durativum v jiných jazycích

Naproti tomu v jiných jazycích převládají jiné vidové hodnoty. Na rozdíl od češtiny tyto jazyky disponují různými gramatickými prostředky, které příznakově vyjadřují průběhovou děje.

(2) Čín. a. Ta tan ganqin.

On hrát piano

a'. Ta tan-zhe -ganqin

On hrát-ASP piano

Ang. b. He -is play-ing -the piano.

On hrát ASP piano

b'. He plays the piano.

Kor. c. Kun-un pchiano-rul joncuha-nda.

On- PS piano- PO hrát - PUP

c'. Kun-un pchiano-rul jončuha-go-iss-da.

On- PS piano- PO hrát- ASP - PUP

Češ. d. Hraje na piano⁶.

Jak vidíme z příkladu (2), vidové tvary explicitně označují, že děj v daném okamžiku probíhá. V jazycích jako je angličtina, korejština a čínština dominuje ve vidovém systému právě vidový rys durativnosti. Tyto formy se do češtiny překládají jedním tvarem - nedokonavým. V češtině Durativum nemá morfematically ztvárnění. Nenajdeme rovněž významovou diferenciaci durativnosti od vidově neutrálního významu jiných jazyků. Význam nedokonavého tvaru do značné míry záleží na sémantice sloves a na celkovém kontextu.

⁶ Česká věta „hraje na piano“ nemusí znamenat, že daný děj právě probíhá. V tomto případě české nedokonavé sloveso hraje vidově dvojí úlohu, jednak durativní, jednak vidově neutrální.

Kombinace těchto významů vytváří vždy komplexní význam nedokonavého tvaru.

5. Definice vidu

Ze srovnání příkladů (1) a (2) vyplývá, že vidový rozdíl je způsobován rozdílem ve způsobu nazírání na děj.

Jazyky, o kterých by se dalo říci, že mají vidové systémy, zpravidla nazírají na děj a popisují ho buď v jeho průběhu, jako je tomu v angličtině a v korejštině, nebo v celkovém pohledu na děj, jako je tomu v češtině. Existuje i jazyk, který rozlišuje oba významy rovnocenně - čínština.

Jaké jsou tedy důvody k popisování děje v průběhu, či v jeho celistvosti, tedy v celkovém pohledu na děj? Povšimneme-li si hlubšího smyslu vidových rysů, narazíme na filozofickou povahu tohoto gramatického jevu.

Jazyk je obecné vyjádření světa. Svět se neustále pohybuje a mění. Existenci světa zpravidla vnímáme dvěma způsoby: jednak staticky, jednak dynamicky. Statické vnímání se obvykle vyjadřuje adjektivem a dynamické zpravidla slovesem. Dynamický pohyb slovesa má vždy svůj začátek a konec, tj. průběh děje⁷.

Děj v naší mysli nebo ve skutečnosti existuje tehdy, když má své trvání v čase. Děj, který nemá trvání, už neexistuje a zůstává nám jen jako „dějinnost“ neboli událost děje. Je to uzavřená událost, sama o sobě tvořící jeden celek, není proto rozložitelná na body na časové ose. Tím se vlastně v podstatě dostáváme k naší definici vidu. Stačí najít základní těžiště způsobu nazírání děje. Děj, který má svou existenci v čase, se nám jeví jako děj s významem trvání. Trvání je vnitřní, prožívaný čas. Trvání děje je tedy obecně bytí děje.

Existence světa, ať už je statická, nebo dynamická, má své trvání. Je to vyjádření bytí děje, a to zdůrazněním pobytu v čase, zatímco děj, který si nezachovává svou existenci v čase, se projevuje jako „dějinnost“ děje, událost děje. Zde nalézáme důvod, proč připisujeme Perfektivu významový rys celistvosti či celkového pohledu na děj.

Viděli jsme výše, že je trvání vnitřní pohyb, vnitřně prožívaný čas. Proto pojem trvání předpokládá vnitřní změnu děje nebo pohyb ke změně, který jazykově vyjadřujeme, jako bychom tuto vnitřní změnu prožívali. V jazykovém vyjádření děje je Durativum vnitřní

⁷ Kim, S. H.: Studie o korejském vidu. Soul 1992.

pohled na děj, který vnímá děj v jednotlivých časových fázích. Pojem perfektnosti je naopak vyjádřením této změny z vnějšího pohledu, projevujícím se v celku jako událost.⁸

Tento základní způsob nazírání na děj se zakládá na časovém chápání bytí. Bytí lze postihnout jedinečně analýzou časového jazyka. Z toho vyplývají závažné závěry, že podle vlastností konkrétního jazyka mohou, či nemohou být tyto základní odstíny způsobů nazírání děje gramaticky zdůrazněny.

Vid tedy můžeme všeobecně charakterizovat takto: vid je způsob popisu děje, jednak v jeho uceleném pojetí - v globálním pohledu na děj, jednak v jeho bytí, tedy ve vnitřním pohledu na děj, který vnímá děj v jednotlivých časových fázích.

Tento způsob poznání světa se jazykově projevuje kategorií vidu. Slovesný vid je tedy jazykovou kategorizací způsobu lidského vnímání světa, zejména děje v jeho trvání, nebo v celkovém pohledu na děj.

Pojmy trvání a „dějinnost“ děje stojí vždy v protikladu. Na který význam se jazykově klade důraz a jak se tyto významy kombinují, to je už záležitostí každého jednotlivého jazyka. Bytí děje se projevuje jazykově jako Durativum, ucelené pojetí děje jako Perfektivum.

6. Otázka Perfekta

Dosud jsme stručně charakterizovali vid jako způsob popisu děje, jednak v celkovém, globálním pohledu na děj, jednak ve vnitřním pohledu na děj v jednotlivých časových fázích děje.

Na základě toho jsme stanovili jednotlivé sémantické distinktivní rysy vidu jako Perfektivum a Durativum: Perfektivum označuje děj v celkovém pohledu na něj, tj. jako událost celkově chápanou, jako uzavřený celek, zatímco Durativum vyjadřuje děj jako složený z časových konstituentů, děj vnímá v jeho jednotlivých fázích.

Jestliže vid chápeme jako způsob vyjádření děje v jeho uceleném pojetí, nebo v jeho

⁸ B. Comrie definuje vid takto: „aspect are different ways of viewing the internal temporal constituency of a situation, the perfective looks at the situation from outside, without necessarily distinguishing any of the internal structure of the situation, whereas the imperfective looks at the situation from inside, and as such is crucially concerned with the internal structure of the situation.“ (1976:4) V podstatě jsme ve shodě s Comrieovým názorem na Perfektivum, avšak nemůžeme souhlasit s jeho stanoviskem k definici Imperfektiva. Imperfektivum, jakožto nepříznačový člen vzhledem k „celkovému pojetí děje“ Perfektiva, se k tomuto faktu explicitně nevyjadřuje (ovšem také ho ani nevylučuje). Comrieovo připsování schopnosti vyjadřovat vnitřní složení situace Imperfektivu není tak přesvědčivé. Jeho definice Imperfektiva patří podle našeho názoru spíše k vymezení Durativa, které je v angličtině velmi systematicky vyvinutým významem. U ostatních nedurativních významů v oblasti Imperfektiva, např. u Perfekta nebo Neutra, nemůžeme říct, že je děj vnímán ve svém vnitřním časovém složení. Comrieova aplikace Imperfektiva je tedy omezena na Durativum v našem smyslu; nelze ji přijímat jako obecnou charakteristiku Imperfektiva.

trvání, máme dobré důvody Perfektum zařazovat do systému vidu, poněvadž Perfektum je složením těchto dvou významů, tedy Perfektiva a Durativa.

Z hlediska významové stavby můžeme považovat Perfektum za vid, neboť vyjadřuje uskutečněný děj, což řadíme k významovým rysům vidu. Nadto jeho výsledný stav udává informaci o ‚trvání‘. Perfektum tedy vyjadřuje kombinovaný význam; následek dřívější události se ještě do jisté chvíle zachovává. Perfektum je samo o sobě složeno ze dvou časových dimenzí. Předčasně proběhlý děj, který je vnímán z perfektivního pohledu, a výsledný stav tohoto proběhlého děje tvoří Durativum vnímané jako trvání. U Perfekta jsou tedy na sebe vázány vidové významy v pořadí Perfektivum + Durativum.

6.1 Anglické Perfektum a Perfektum v jiných jazycích

Anglický perfektní tvar vyjadřuje děj, který se udál jako situace v rámci dříve proběhlého děje. Právě díky tomuto zvláštnímu pojetí děje je oblast kategorie času v angličtině velmi jemně diferencována.

(3) Ang. A. I have lost my knife.

Čín. B. Wo ba dao diu le.

Já PO nůž ztratit ASP

Kor. C. Na- nun kal-ul irho borj-oss-da.

Já- PS nůž-PO ztratit – ASP - PUP

Češ. D. Ztratila jsem svůj nůž.

Výše uvedená věta (3) vyjadřuje ztrátu nože na jedné straně a fakt, že výsledek ztráty souvisí s nynějším stavem, na straně druhé (nemáme proto nůž). Anglické Perfektum je svým způsobem ojedinělé. V překladech do jiných jazyků nenajdeme tudíž přesně odpovídající ekvivalenty vyznačující se perfektním významem. Význam anglického Perfekta je v ostatních jazycích buď vyrozumíván z kontextu, nebo se vyjadřuje různými opisy. Ve většině případů se užití Perfekta v tomto významu překládá do jiných jazyků, tedy do češtiny, korejštiny a čínštiny, dokonavým tvarem.

I jiné jazyky však mají k dispozici formální prostředky, ne sice plně odpovídající anglickému Perfektu, ale jasně fungující jako ukazatele perfektního významu. Z funkčního hlediska je tedy Perfektum založeno na předpokladu, že nynější stav souvisí s výsledkem dřívějšího děje. Porovnejme následující příklady, které dokumentují existenci perfektních

tvarů v jiných jazycích.

(4) Ang. Have you finished your work yet?

Čín. Ni xie –wan⁹ zuoye le ma?

Ty psát-KOM¹⁰ úkol Asp TP¹¹

Kor. Sukdže he - nwass-ni?

Úkol dělat - ASP - PUP

Češ. Máš už udělaný úkol?

Standardní překladovou variantou těchto prostředků je v angličtině perfektní výraz, jenž jim z významového hlediska odpovídá. Výše uvedené výrazy (4) lze z hlediska vidu hodnotit jako kombinace významů perfektivního děje a následného tvaru vzniklého trváním výsledku dřívějšího děje. Jak jsme již předeslali, můžeme těmto tvarům přisuzovat samostatný vidový význam.

Ovšem konkrétní významy perfektních tvarů studovaných jazyků mohou být různé a navzájem si plně neodpovídají. Lze je většinou hodnotit jen na základě součinnosti několika faktorů. Přesto můžeme stanovit pravidlo platné pro perfektní tvary sledovaných jazyků: totiž, že Perfektum je tvořeno dvěma vidovými dimenzemi, Perfektivem a Durativem. Perfektivum vyjadřuje děj ukončený, přičemž výsledek tohoto děje pravděpodobně souvisí se situací následujícího děje. Z toho vyplývá, že Perfektum obsahuje jakési potenciální dvojité časové konstituenty a že zůstává na rozhraní více časů.

Kromě angličtiny nevstupuje perfektní význam jiných jazyků do systému vidu. Přesto existují některé pravidelné způsoby, jak vyjadřovat Perfektum. Realizace perfektních významů se děje ve většině případů analytickým způsobem, což ukazuje souvislost s tvrzením, že perfektní význam tvoří dva vidové významy: obvykle spojením výrazů vyjadřujících jednak Perfektivum, jednak Durativum. Způsob slovního spojení je tedy k vyjádření perfektního významu nejvhodnější.

Jestliže přijmeme Perfektum jako základní gramatický prvek v systému kategorie vidu, pak před námi vyvstane další otázka, máme-li Perfektum zahrnovat pod skupinu Perfektiva, či ho uznávat jako samostatný vid rovnocenný dalším vidovým typům. Z hlediska typologického to není snadné, neboť v neslovanských jazycích je tendence uznávat Perfektum

⁹ Dověst do konce, dokončit

¹⁰ KOM : komplement

¹¹ TP : tázací partikule

jako samostatný vid, avšak ve slovanských jazycích se musí vytvářet nová kategorie, která naruší, protože se vztahuje spíše k významovému plánu, jasné morfologické rozřídění kategorie vidu.

Přes tyto problémy se domníváme, že je výhodné pokládat Perfektum za vid a udělit mu místo jako samostatnému příznakovému členu. Je totiž evidentní, že v Perfektu je obsažen perfektivní význam i význam trvání, který můžeme uznávat za další vidový rys. Kromě toho je třeba rozlišit dva významy, Perfektivum na jedné straně a Perfektum, tj. kombinaci významu Perfektiva a jeho výsledného stavu, který implikuje jisté trvání, na straně druhé.

6.2 Perfektum v češtině

Co se týče Perfekta, významu výsledného stavu, čeština tu disponuje dvěma syntaktickými prostředky. Tvoří jej pomocí pomocných sloves mít, být plus n/t-ové přičestí dokonavého tvaru významového slovesa. Např. ‚Mám uklizeno‘, ‚Je uklizeno‘. Tyto vazby vyjadřují jednak výsledný stav děje, jednak slabý odstín bezprostředního provedení děje. O kategorii výsledného stavu pojednává podrobně Karel Hausenblas ve svém článku ‚Slovesná kategorie výsledného stavu v dnešní češtině‘ (Hausenblas, 1963). Nenavazuje však na vid, ale stanovuje pro význam výsledného stavu novou gramatickou kategorii, ‚kategorii výsledného stavu‘. Zde budeme na rozdíl od K. Hausenblase tento význam zařazovat do systému vidu¹². Je to podle nás mnohem efektivnější; jednak proto, že z hlediska obecné lingvistiky bývá význam výsledného stavu považován za vid i v jiných jazycích (např. v čínštině, korejštině a angličtině), jednak proto, že z hlediska úspornosti gramatiky je mnohem více žádoucí shrnout významovou mezikategorii do jedné kategorie (již vytvořené a fungující).

7. Neutrum

Dosud jsme na základě materiálu poukazovali na to, že základní vidové distinkce jsou tvořeny z významů perfektivnosti a durativnosti. Dále jsme viděli, že ve vidovém systému existuje další způsob vyjádření vidově relativní, Perfektum. V této části nám půjde o Neutrum, které je se shora uvedenými prostředky v rámci vidu v paradigmatickém vztahu.

Z hlediska sémantické specifiky bychom Neutrum mohli charakterizovat jako nositele vidově neutrálního významu.

Neslovanské jazyky disponují vidově neutrálními tvary - jsou to prosté tvary slovesa, které fungují jako vidově nepříznačový člen. Prostý tvar jakožto nepříznačový člen vidu plní různorodé funkce¹³.

Nepřítomnost vidového tvaru nelze hodnotit jako nepřítomnost vidového významu. Ovšem daný prostředek - nepřítomnost vidového tvaru - rovněž nemusí nést vidový rys v sémantické interpretaci.

Existence prostého tvaru bez formálního vyjádření jednoho z vidových rysů nás vede k úvaze, že české nedokonavé sloveso nemusí mít vždy konkrétní vidový význam.

8. Klasifikace vidových distinktivních rysů

Základní schéma vidových hodnot lze vyjádřit následujícím způsobem:

-Perfektivum

Vid -Durativum

-Neutrum

- Perfektum

Obecné pojmání i formální vyjádření vidu se v sledovaných jazycích různí. Podle jazykového cítění příslušného jazyka je svět různým způsobem dělen; podle tohoto rozdělení je zase volen specifický způsob vyjádření.

Uvedené čtyři vidové distinktivní rysy tvoří verbální systém téměř ve většině jazyků. Na které rysy kladou důraz, to je už záležitost jednotlivých jazyků.

Sémantické složky významu vidu, tj. Perfektivum, Durativum, Perfektum, jsou s vidově neutrálními složkami v rámci vidu v paradigmatickém vztahu.

¹² Na rozdíl od Hausenblase považuje Perfektum za vid J. Panevová (1971).

¹³ Prostý tvar má své vyhraněné postavení v tom, že je schopen vyjadřovat charakterizační významy. Těmi jsou obvyklost, obecná tvrzení, jako jsou matematické formulace, přírodní zákony nebo gnómická vyjádření, objektivní konstatování faktu, všeobecné děje, citová nezainteresovanost atd.

9. Závěr

V tomto stručném přehledu jsme se věnovali zásadní problematice vidu v čínštině, angličtině, korejštině a češtině. Viděli jsme, že kategorie vidu existuje ve všech sledovaných jazycích, je však v každém jazyce jinak vymezena a pojímána. Pokusili jsme se ukázat, že dosavadní vymezení vidu není dostačující z hlediska obecné lingvistiky, a navrhli jsme nové řešení, že vid je způsob popisu děje, jednak v jeho „dějinnosti“ - v celkovém, globálním pohledu na děj, jednak v jeho bytí, tedy ve vnitřním pohledu na děj v jednotlivých časových fázích děje. Uvedli jsme i další způsob vidově relevantního vyjádření, totiž Perfektum. Zavedením pojmu Neutra jsme mohli celý verbální systém znázornit v paradigmatických vztazích vidových rysů.

Zbývá ovšem úkol ověřit nosnost a aplikovatelnost našeho chápání vidu jako kritéria popisu vidu v systému jazyka.

Literatura

Comrie, B.: Aspect. Cambridge 1976.

Dostál, A.: Studie o vidovém systému ve staroslověněštině. Praha 1954.

Hausenblas, K.: Slovesná kategorie výsledného stavu v dnešní češtině. NŘ, 46, 1963, s.13-28.

Isačenko, A. I.: Slovesný vid, slovesná akce, obecný charakter slovesného děje. SaS, 21, 1960, s. 9-16.

Panevová, J. - Benešová, E.- Sgall, P.: Čas a modalita v češtině. Praha 1971.

K intonačnímu průběhu otázek v kázáních

Martin Havlík

1. Úvod

1.0 Z názvu této práce¹ je, myslím, dostatečně zřejmé, čemu jsem ji zasvětil. V úvodu se chci zmínit o tom, proč jsem se rozhodl analyzovat právě intonační průběh (řečnických) otázek v kázáních. Přestože i v současné literatuře zabývající se prozodii stále ještě čteme věty jako „všeobecně je prozodický fenomén považován za velmi důležitý, avšak jeho popis bývá vágní“ (Zeman 1999, s. 166), právě intonační průběh otázek je ve schematické podobě poměrně uspokojivě popsán a zpracován, a tudíž patří mezi těch několik málo utříděných prozodických jevů; vždyť právě u otázek, konkrétně u otázek zjišťovacích, je intonační průběh výsostně funkčním fenoménem, který, a v některých případech jen tento, odlišuje v mluveném projevu zjišťovací otázku od konstatující výpovědi.² A zřejmě právě i tato funkčnost intonace u zjišťovacích otázek umožnila fonetikům stanovit několik základních schémat intonačního průběhu, který je charakteristický pro tyto otázky. Ale i intonační průběh otázky doplňovací je poměrně dobře a ustáleně popsán. Podobně je tomu i u dalších základních druhů vět, ale na rozdíl od oznamovacích vět, které ne vždy lze jednoznačně v mluveném projevu identifikovat (srov. Müllerová 1994), lze otázky vcelku dobře identifikovat i v mluveném projevu. Bezpečně je vymezíme zejména v dialogu, neboť otázky obvykle vyzývají jiného účastníka dialogu k tomu, aby na položenou otázku odpověděl, takže mluvčí, který danou otázku položil, většinou ve svém projevu nepokračuje, ale očekává, že bude mluvit jeho partner; jednoduše řečeno: otázky bývají na konci jednotlivých replik.

1.1 Otázky v kázáních

Kázání je však výsostně monologický projev, takže kazatelé (ani jejich posluchači) neočekávají, že v průběhu kázání promluví někdo jiný než právě kazatel. Kazatelé tedy sotva

¹ Termínu „intonace“ zde používám v jeho širším slova smyslu, tj. tímto termínem míním nejen průběh melodie (tedy průběh základního tónu F0), ale i průběh intenzity a trvání (včetně pauz).

² Zjišťovací otázky se od vět oznamovacích také často liší inverzním slovosledem, např.: „Budeme mít zítra k obědu krupicovou kaši?“ X „Zítra k obědu budeme mít krupicovou kaši.“

mohou očekávat, že by jim některý z posluchačů odpověděl na jejich otázku, přesto kazatelé otázky často kladou, přičemž ne vždy se jedná o otázky řečnické.

To, že kazatelé kladou otázky, přestože na ně neočekávají odpověď, jistě není žádným překvapením, neboť právě otázky, a to i řečnické, jsou formálně dialogickým prvkem, který oživuje kazatelův monologický projev. Kazatelovy otázky také apelují na posluchače výrazněji než pouhé konstatující tvrzení, neboť kazatel svým posluchačům nepředkládá jen nějaké tvrzení či své mínění, ale otázkami (řečnickými i neřečnickými) se je snaží dovést k vlastnímu uvažování a rozvažování nad daným problémem. Tak např. zcela jinak vyzní, končí-li kázání tvrzením, či dokonce rozkazem, nebo končí-li (sugestivními) otázkami.³ Otázky tedy mohou být vyvrcholením celého kázání, popř. nějakého motivu, a to nejen otázky vlastní, ale i řečnické.

V této práci se budeme snažit najít odpověď na to, zda kazatelům k dramatizaci kázání stačí jen to, kladou-li otázky, nebo zda tyto otázky ještě zdůrazňují (či dramatizují) intonací a jak takovouto případnou důraznost, resp. emotivnost vyjadřují (zvýšeným hlasem? silnějším hlasem? pomalejším tempem?). Pokusím se tedy analýzou třinácti kázání zjistit, jsou-li v nich otázky vyslovovány emotivně, a pokud tomu tak je, jak se tato emotivnost projevuje.

Mluvíme-li o emotivnosti, je také třeba připomenout:

- 1. že kázání je silně persvazivní projev, který má své posluchače přesvědčit, silně ovlivnit a velmi jednoznačně nasměrovat jejich myšlení a jednání. I z těchto důvodů každé kázání v sobě nese velmi silný potenciální emotivní náboj, který je ještě zesílen tou skutečností, že kazatel se snaží oslovit a přesvědčit intelektuálně, vzdělanostně i věkově značně heterogenní posluchačstvo, takže jistě není nadsazené tvrzení, že kazatelé apelují nejen na intelekt posluchačů, ale i na jejich city. Můžeme tedy předpokládat, že kazatelé dbají nejen na to, co svým posluchačům říkají, ale i na to, jak jim to říkají (s výjimkami samozřejmě musíme počítat).⁴
- 2. že právě emotivnost je (podle některých autorů⁵) vlastní doménou intonace; na druhé straně však lze jen velmi obtížně schematizovat různé emotivnosti, které se intonací vyjadřují

³ Jeden kazatel např. ukončil své kázání následovně: „budeme mít odvahu odpovědět si na otázky, které se nám tu mohou zrodit? budeme mít odvahu znovu celý svůj život postavit na té nevysvětlitelné absurditě, která je největší realitou křesťana: na jeho zmrtvýchvstání?“

⁴ K tomu srov. např. Kraus 1998.

⁵ Tak např. autorky Couper-Kuhlenová a Seltingová v této souvislosti připomínají Bolingera: „Rather than seeing the major thrust of intonational meaning in relation to information (...) Bolinger emphasizes its emotional contribution: ‘Intonation is part of gestural complex whose primitive and still surviving function is the signaling of emotion.’“ (Couper-Kuhlen and Selting 1996, p. 23). Také F. Daneš píše, že „z psychofyzilogického základu intonace vyplývá její relativně nejbohatší využití v oblasti emocionální.“ (Daneš 1985, s. 85).

(pokud je to vůbec, alespoň v některých případech, možné), takže byla odsouvána z hlavního pole fonetického bádání.⁶

- 3. že emotivnost v analyzovaných kázáních bude nejspíše spočívat ve vyjádření naléhavosti, která by měla přesvědčit posluchače o závažnosti a oprávněnosti kladených otázek, ať už se jedná o otázky řečnické, či nikoli.

Již jsem se zmínil o tom, že ne všechny otázky, které v kázání zazní, lze označit jako řečnické. V kázáních se můžeme totiž setkat ještě s otázkami při reprodukování přímé řeči (např.: „oni tam také seděli někteří z učitelů zákona, a ve svém srdci uvažovali: jak může tento člověk takhle mluvit?“⁷). Dále se můžeme setkat s otázkami, na které si kazatel buď sám odpovídá, popř. nechá na posluchačích, aby si na ně sami odpověděli, každopádně ani takové otázky nemůžeme chápat jako řečnické (např.: „a závěr toho evangelia? lidé žasli“; „co z toho všeho vzejde? ptáme se i my, když pozorujeme dnešní svět“). A konečně se můžeme v kázáních setkat se zcela evidentními řečnickými otázkami (např.: „a byla to opravdu jeho [Ježíšova] prohra [to, že za šíření víry zaplatil svým životem]?“).

1.2 Řečnické otázky

Tzv. řečnické otázky se od běžných otázek liší tím, že to v zásadě jsou otázky, na něž mluvčí neočekává odpověď. Dušková (1994, s. 316 a s. 326) charakterizuje řečnické otázky takto: „Zvláštní typ tázací věty je tzv. otázka řečnická. U tohoto typu tázací forma nevyjadřuje otázku (nepřevládá záměr dozvědět se něco), nýbrž má platnost emotivně zabarvené věty oznamovací. Mluvčí touto formou něco důrazně tvrdí nebo popírá. Formálně se řečnická otázka vyznačuje obráceným poměrem kladu a záporu k tvrzené či popírané skutečnosti. Kladná řečnická otázka něco důrazně popírá, záporná řečnická otázka něco důrazně tvrdí, v obou případech většinou též s citovým zaujetím. Odpověď na řečnickou otázku je evidentní, proto nemusí být vyjádřena. Jelikož předpoklad řečnické otázky je příslušná oznamovací věta opačné polarity, implikovaná odpověď na kladnou řečnickou otázku je záporná a na zápornou kladná. (...) Stejně jako tázací věta zjišťovací i tázací věta doplňovací může mít funkci otázky řečnické (...) Odpověď na řečnickou otázku doplňovací je

⁶ Srov. Palková (1994, s. 169): „Podíl zvukové formy jazyka při vyjadřování dalších funkcí, které mají jazykové projevy vedle funkce sdělné, je všeobecně uznáván. Konkrétní popis se však dosud soustřeďoval na materiál intelektuální výpovědi, a to zcela programově. Např. fonologická teorie staví toto omezení jako jednu z premis svého popisu. Jednou z příčin je skutečnost, že dojem emotivnosti, exprese apod. vzniká často prostřednictvím odchylek od základní (bezpříznakové) podoby, porušením obvyklého zvukového tvaru. Toto porušení může mít mnoho různých variant.“

evidentní ze situace. Kladná řečnická doplňovací otázka většinou implikuje odpověď se záporným všeobecným kvantifikátorem (*Who could have known it? Nobody could have known it. Kdo to mohl vědět?*). Záporná řečnická otázka nejčastěji implikuje odpověď s kladným všeobecným modifikátorem, např. *Who doesn't grumble at times? Everybody grumbles at times. (Kdo si nikdy nestěžuje?)*. Řidčeji je implikována specifická odpověď. Tento případ se liší od běžného typu řečnické otázky tím, že polarita implikované odpovědi je stejná jako polarita otázky (*Who brought you into this world?*).“

Mistrík (1978, s. 90) definuje řečnické otázky podobně, ovšem s přihlédnutím k tomu, že se jedná o rétorický prostředek, který má své místo v celkové stavbě nějakého projevu: „Řečnická otázka vzniká v kontexte. Jej oprávnenie vyplynie z toho, čo sa v reči povedalo už skôr. Je to obyčajne vyvrcholenie motívu. Hovoriaci ju použije až vtedy, keď je presvedčený, že poslucháči ju pochopia len ako zdánlivú, ako predstieranú. Řečnická otázka skrývá odpověď. Nekladie sa preto, aby sa ňou niečo zistilo, ale pomocou nej sa oznamuje závier myšlienky, oznamuje sa pomocou nej to, čo by sa mohlo oznámiť afirmatívne, s pridáním odtienku expresívnosti. Ak sa rečník opytá *Nie sme v tom všetci zajedno?*, musí byť presvedčený, že všetci poslucháči majú v predstave odpověď *Áno, sme.* (...) Pre řečnickú otázku je príznakové, že na otázku začínajúcu sa opytovacím zámenom (doplňacia otázka *kto, čo, kedy, kde, ktorý, ako, ...* očakávajú odpověď zápornú: *nikto, nič, nikdy, nikde, žiaden, nijako*. Príznačné je ďalej to, že na zisťovacie otázky obsahujúce negáciu očakávajú odpověď kladnú. Prevrátenie hodnôt v takejto podobe má kontrastne vyjádriť samozrejmú. Je to apodiktické vyjádrenie mienky adresáta ústami rečníka.“

Otázka, kterou jsem si v souvislosti s řečnickými otázkami položil a na niž jsem se pokusil analýzou třinácti kázání alespoň v náznaku odpovědět, zněla, zda se liší intonační průběh řečnických otázek od běžných otázek, či nikoli, popř. jak se intonace řečnických otázek liší od běžných otázek.

Romportl (1951, s. 43) se domníval, že intonační průběh řečnických otázek se v zásadě neliší od intonace běžných otázek: „Pokud jde o melodii tzv. řečnické otázky, s níž jsem se pochopitelně v běžných hovorech nesetkal a jež není ani mně běžná, soudím, že její melodický tvar většinou souhlasí se základní formou příslušného druhu; nanejvýš může být takováto otázka, formálně zjišťovací, pronesena se základní melodií vypovídací.“ Na rozdíl od této ničím nepodložené Romportlovy domněnky J. Mistrík (1978, s. 90) tvrdí, že: „Řečnické otázky mají svojskou sprievodnú intonáciu s výraznými melodickými aj

⁷ Nepoužívám fonetickou transkripci, protože se zabývám suprasegmentálními fonetickými jevy.

intenzitnými intervalmi. Rečnická otázka sa obyčajne rámcuje pauzami.“; a konečně Z. Palková (1994, s. 315) připomíná, že „Použití stoupavého melodému je vždy funkční. Objeví-li se v doplňovací otázce, změni její základní platnost. Předmětem sdělení se stane kromě prvotního tázacího obsahu věty i fakt, že byla otázka položena, případně okolnosti, za kterých byla položena. Tvoří se tak opakovaná otázka, „řečnická“ otázka, vzniká dojem různého osobního postoje mluvčího k tématu, např. ironie, údiv ap.“

Bude nás tedy zajímat nejen to, zda se liší intonační průběh řečnických otázek od intonačního průběhu skutečných otázek, jejichž intonace je popsána ve fonetické literatuře, ale i to, zda je možné, v případě, že tomu tak je, stanovit nějaký charakteristický rys intonačního průběhu řečnických otázek, popř. potvrdit rysy uváděné Mistríkem a Palkovou. Povšimněme si, že Romportl i Palková píšou o melodii, nikoli o intonaci, ale nás bude zajímat i to, není-li možné rozpoznat nějaký specifický rys u řečnických otázek i v průběhu intenzity, popř. trvání (např. specifické mluvnické tempo). „Stanovit“ nějaký charakteristický rys intonace řečnických otázek je samozřejmě příliš silný záměr, neboť na základě analýzy několika desítek případů sotva můžeme něco „stanovovat“, de facto je možné něco na takovémto základě jen naznačit.

Shrneme-li výše napsané, mohu o záměru své práce napsat, že analýzou kázání se snažím zodpovědět následující otázky:

1. Vyslovují kazatelé své otázky emotivně a jak se tato případná emotivnost projevuje?
2. Liší se intonační průběh řečnických otázek od intonace běžných otázek, která je zaznamenána ve fonetické literatuře?
3. Liší se předpokládaná expresivní intonace řečnických otázek v daných kázáních od případné emotivní intonace neřečnických otázek tamtéž, a jak?

Při analýze jsem tudíž porovnával intonaci otázek řečnických proslovených v kázáních s intonačním průběhem otázek neřečnických, samozřejmě s ohledem na to, jde-li o otázky zjišťovací, nebo doplňovací, a se zřetelem k tomu, porovnával-li jsem otázky od jednoho mluvčího, nebo srovnával-li jsem otázky rozdílných mluvčích. Analyzované otázky jsem dále porovnával s intonačními schémata stanovenými v literatuře. A dále i s otázkami, které zazněly v běžné konverzaci, přičemž záznam běžné konverzace, který jsem analyzoval, pochází z CD, které je přiloženo k publikaci *Konverzace v češtině* (Hoffmannová, Müllerová a Zeman, 1999)⁸. Jako další srovnávací materiál mi posloužily dvě nahrávky dramatizovaného projevu. Jednak je to záznam představení *Lijavec* Divadla Jára Cimrmana, které se skládá ze

⁸ V tomto záznamu jsem však nenalezl žádné řečnické otázky.

dvou částí (jak je ostatně pro představení tohoto divadla typické), totiž z vlastní divadelní hry a z diskuze (nikoli přednášky), která tomuto představení předchází. Druhou nahrávkou je Werichova dramatinovaná četba Haškova Švejka. Možná se může zdát, že jsem porovnával dva příliš disparátní žánry, ale i kázání je svým způsobem dramatinovaný projev a připadá mi, že není nezajímavé porovnat intonační průběh v otázkách pronesených v těchto dvou žánrech, a to především s ohledem na emotivní náboj, který lze v obou těchto diskurzích očekávat.

1.3 Charakteristika analyzovaných kázání a kazatelů

Na konec tohoto úvodu připojím ještě několik slov věnovaných nahrávkám analyzovaných kázání. K dispozici jsem měl 40 nahrávek různých kázání, z nichž 30 pocházelo z nedělních bohoslužeb různých křesťanských církví, které byly přenášeny Českým rozhlasem 2. Žádné z těchto bohoslužeb jsem se nezúčastnil, takže nic nevím o osobnosti daných kazatelů, a nevím ani to, nakolik svá kázání (ne)opírali o psanou předlohu. Zbývající kázání jsem nahrál osobně, a to jednak v kostelech jedné venkovské farnosti ve středních Čechách, jednak v kostele v jedné pražské (okrajové) čtvrti. Z těchto nahrávek jsem vybral 13 kázání, která jsem nechal zdigitalizovat a která jsem následně analyzoval pomocí fonetického programu PRAAT (www.praat.org). Deset z těchto třinácti nahrávek pochází z bohoslužeb přenášovaných rozhlasem a jen tři, vinou špatné kvality záznamu, pocházejí z nahrávek, které jsem osobně pořídil v pražském kostele.

Nyní uvedu stručnou charakteristiku jednotlivých mluvčích a stručné osobní hodnocení jejich celkového projevu, přičemž je třeba upozornit na jeden poměrně závažný jev, který se týká všech mluvčích: lze předpokládat, že při všech bohoslužbách, které přenášel Český rozhlas, kazatelé mluvili na mikrofon. Tuto skutečnost je třeba vzít v potaz (což jsem také učinil) najmě při analyzování průběhu intenzity, neboť k tomu, aby program PRAAT zaznamenal vyšší intenzitu, stačilo to, že se daný mluvčí přiblížil k mikrofonu. To se týká i nahrávek, které jsem pořídil při osobní návštěvě bohoslužby, neboť i tento kostel je ozvučen, a kazatel tudíž mluví na mikrofon, a tak nahrávací přístroj, kterým jsem daná kázání nahrával, snímal zvuk zejména z jednoho z reproduktorů. Veškeré zaznamenané průběhy jsem tudíž kontroloval i osobním poslechem, což platí nejen pro průběh intenzity, ale i melodie.

Charakteristika jednotlivých mluvčích:

- *mluvčí A*: jedná se o kněze římskokatolické církve, kázání pochází ze mše, která byla přenášena rozhlasem z kostela na Praze 1; nahrávka byla pořízena v roce 2003; jedná se o

poměrně kvalitní záznam (jeden z nejlepších z analyzovaných kázání); mluvčí je pravděpodobně ve středním věku; celkově je jeho projev poměrně klidný, s několika výjimkami ne příliš emotivní a poměrně kultivovaný (v užívání spisovně češtiny i ve formulaci výpovědí).

- *mluvčí B*: římskokatolická církev; přenášeno rozhlasem; Praha 4; k dispozici mám dvě kázání, obě pocházejí z roku 1996; záznam je méně kvalitní než u předchozího kázání, ale stále náleží mezi ty kvalitnější z analyzovaných záznamů; kazatelův projev je emotivnější než kázání mluvčího A, přičemž emotivnost není dána celkovým projevem, ale tím, že z celkového poměrně klidného projevu kazatel často vybočuje emotivněji proslovenými výpověďmi (s rozdílným stupněm emotivnosti), celkově jsou tedy tato kázání méně monotónní než projev mluvčího A.
- *mluvčí C*: kazatelka Československé husitské církve (jediná žena v analyzovaných záznamech), Plzeň, přenášeno rozhlasem, 1996, kvalita záznamu zhruba stejná jako u mluvčího B, poměrně častá, ale nevýrazná emotivnost, takže celkový projev vyznívá spíše monotónně, nevýrazně, ba až jaksi odevzdaně či unaveně.
- *mluvčí D*: evangelická církev; místo nezaznamenáno, přenášeno rozhlasem, 1997, kvalita záznamu dobrá, celkový projev vyznívá poměrně naléhavě, nikoli však přepjatě, ba naopak spíše až monotónně (monotónnost spočívá v jakési permanentní naléhavosti); celkově je spád řeči poměrně pomalý.
- *mluvčí E*: Slezská církev augsburského vyznání, přenášeno rozhlasem, 1996, kvalita záznamu poměrně dobrá, projev přepjatý, leč nevýrazný, a jaksi nucený (jako by kazatel byl jat trémou a svázán přítomností mikrofonů Českého rozhlasu, který v přímém přenosu přenášel jeho kázání do celé České republiky).
- *mluvčí F*: římskokatolická církev, přenášeno rozhlasem, Praha 4, 1996, kvalita záznamu dobrá, dle hlasu spíše starší kazatel, projev velmi emotivní (nejemotivnější z analyzovaných kázání), zřejmá osobní zaujatost a naléhavost;
- *mluvčí G*: římskokatolická církev, Brno, přenášeno rozhlasem, 1996, kvalita záznamu dobrá, taktéž velmi emotivní, ale na rozdíl od předchozího mluvčího méně osobní zaujatosti, ale více teatrálnosti.
- *mluvčí H*: římskokatolická církev, přenášeno rozhlasem, středočeské okresní město, 2003, ne příliš kvalitní záznam: poměrně mnoho šumu, živě a naléhavě působící kázání, které však nevyznívá přepjatě ani teatrálně, ale ani příliš osobně zaníceně.

- *mluvčí I*: římskokatolická církev, Praha 8, analyzoval jsem tři kázání, která jsem osobně nahrál během roku 2003, velmi špatná kvalita záznamu, kázání vyznívají neemotivně, civilně, ba i nezaujatě, jako by kazatel chtěl působit právě civilností svého projevu, pokud je vůbec schopen slavnostního projevu.

2. Otázky doplňovací

2.1. Otázky doplňovací ne-řečnické

Tuto kapitolu začneme třemi otázkami, které dva kazatelé (H a I, srov. 1.3.) přečetli z evangelia před svým kázáním, přičemž se samozřejmě soustředíme na to, *jak* tyto otázky přečetli. Můžeme předpokládat, že tyto otázky, v porovnání s otázkami, které položili v průběhu kázání, vyslovili poměrně neutrálně.

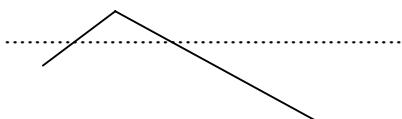
Konkrétně se jedná o tři otázky z evangelia sv. Marka (sv. Marek kap. 2/ 6,7):

1. „Jak může ten člověk tak mluvit?“ (ptají se sami sebe učitelé zákona, míníce „tím člověkem“ Ježíše); 2. „Proč tak ve svém srdci uvažujete?“; 3. „Co je snadnější?“ (ptá se Ježíš učitelů zákona).

Napsal jsem „dva kazatelé“, neboť mám k dispozici záznam dvou bohoslužeb sloužených ve stejnou neděli, a tedy se během těchto bohoslužeb četly totožné úryvky z bible.

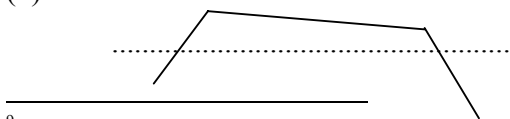
Všechny tři otázky oba mluvčí přečetli skutečně poměrně neutrálně a s podobným melodickým průběhem: melodie stoupá během tázacího slova a po dosažení melodického vrcholu až do konce klesá, takže schematicky můžeme tento průběh načrtnout následovně:⁹

(1)

Zhruba s tímto melodickým průběhem však mluvčí H přečetl jen jednu otázku a mluvčí I dvě. Mluvčí H totiž přečetl dvě otázky a mluvčí I jednu s následující melodií:

(2)

⁹ Tečkovanou čarou označuji neutrální rovinu hlasového rejstříku daného mluvčího. V dalších schématech pak budu pracovat ještě s dalšími dvěma polohami: 1. extrémně vysokou značenou přerušovanou čarou; 2. extrémně nízkou značenou čarou plnou (srov. Zeman 1999, 172).

Tento melodický průběh lze chápat jako emotivnější variantu průběhu načrtnutého v obr. 1, přičemž větší emotivnost je pochopitelně dána tím, že mluvčí i po dosažení melodického vrcholu setrvávají nad neutrální rovinou svého hlasového rejstříku a svým hlasem výrazně poklesnou až během posledního taktu.

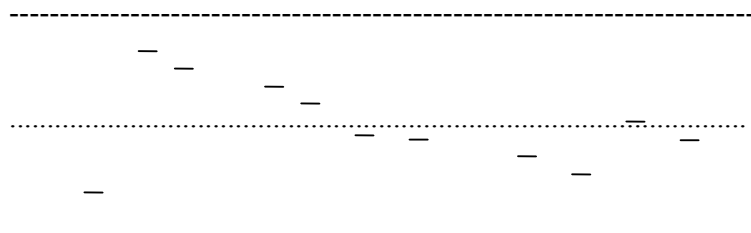
Nyní se ještě podrobněji zastavme u toho, jak oba kazatelé přečetli první z otázek: „Jak může ten člověk tak mluvit?“, neboť oba kněží přečetli tuto otázku důrazněji než zbývající dvě. Melodii, s níž oba kazatelé tuto otázku vyslovili, lze sice zařadit pod schéma (2), jak jsem také učinil, ale jen za cenu až přílišného zjednodušení, neboť oba mluvčí melodií (i intenzitou) zdůraznili slova „ten člověk“, takže melodický průběh má dva vrcholy:

(3)

Kazatel H, který své kázání věnoval víře, tuto část evangelia, v níž si učitelé zákona kladou tuto otázku, citoval opět i ve svém kázání, a to s následujícím intonačním průběhem:

(4)

(1,1) | jak | mlu | že (0,5) | ten to | člo | věk (0,1) | tak | hle | mlu | vit (1,1)¹⁰

Intonační průběh (tedy nejen melodie, ale i mluvní tempo a intenzita), s jakým kazatel tuto otázku v kázání vyslovil, zřetelně signalizuje, že ji vyslovil značně emotivně. Melodie se na této emotivnosti podílí počátečním výrazným intervalem a závěrečnou antikadencí; intenzita také počátečním intervalem doprovázejícím výrazný melodický skok (tento

¹⁰ Čísla v závorkách označují pauzy a dobu trvání pauz měřenou na desetiny sekundy; kolmé čáry označují

intenzitní skok však z uvedeného schematu není zřejmý); trvání pak pomalejším mluvním tempem („speech rate“):¹¹ kazatel tuto otázku v kázání vyslovil za tři a půl vteřiny, zatímco před kázáním ji přečetl za dvě vteřiny; částečně je tuto skutečnost možno přičíst i tomu, že kazatel tuto otázku v kázání prodloužil o dvě slabiky („tento“ oproti „ten“ a „ takhle“ oproti „tak“), podstatnější jsou však dvě pauzy uvnitř otázky, přičemž je třeba zdůraznit najmě půlvteřinovou pauzu po slovese „může“.

Vraťme se nyní k tomu, s jakou melodií kazatelé otázky přečetli. Zde je třeba zdůraznit: 1. počáteční stoupání během tázacího slova, které lze považovat za poměrně neutrální způsob, jímž daný mluvčí zvýrazní tázací slovo, a tím tedy i celou otázku právě jakožto otázku; 2. následný setrvalý pokles; 3. napjatější variantu, kdy mluvčí setrvává svým hlasem nad neutrální rovinou svého hlasového rejstříku (srov. obr. 2), přičemž svým hlasem výrazně klesá až během posledního taktu; k této variantě ještě poznamenejme, že ve dvou ze tří výše uvedených případů byl tento napjatější průběh dán zdůrazněním slov („ten člověk“) uprostřed otázky.

Z jednačtyřiceti doplňovacích otázek, které v analyzovaných kázáních zazněly (celkem jich bylo 65), jich 21 (tedy polovina) bylo vysloveno právě s tímto melodickým průběhem, tj. s počátečním stoupaním, přičemž ve všech případech mluvčí svým hlasem stoupli nad neutrální rovinu svého rejstříku. Z těchto 21 otázek jich pak devět bylo vysloveno emotivněji (srov. obr. (2)), ale s výjimkou výše analyzované otázky „Jak může ten člověk tak mluvit?“ nikoli s dvěma melodickými vrcholy. Jen jednu z nich pak lze považovat za otázku řečnickou, a to ještě s jistými výhradami: „Jak z toho všeho vybřednout?“ (touto otázkou demonstruje farářka C zoufalý stav některých z obyvatel tohoto světa, míníc „tím vším“ marasmus - každodenní starosti, nemoce, neúspěch aj. - dnešního světa). Tato otázka samozřejmě směřuje k tomu, že právě křesťanská víra nabízí cestu vedoucí z tohoto marazmu, ale přesto si nejsem jist, můžeme-li tuto otázku považovat za otázku řečnickou, neboť v daném případě se jedná právě jen o dramatizovanou demonstraci.

Počáteční stoupání je u těchto otázek poměrně výrazné, takže melodie často vrcholí až na slabice následující po tázacím slově, a to někdy i tehdy, je-li tázací slovo dvouslabičné. Takovýto průběh melodie se tedy liší od základního tvaru melodie doplňovacích otázek, který definoval Romportl (1951, s. 35n.): „Ve všech [doplňovacích otázkách, které ilustračně uvádí;

přízvuky.

¹¹ „ ‘Articulation rate’ has been defined as a measure of rate of speaking in which all pauses are excluded from the calculation (....). It contrasts with another way of measuring rate of speaking, ‘speech rate’, which includes pauses as well as articulation rate.“ (Dankovičová 1997, p. 287).

např. „Kdo to vypravuje?“] vidíme melodický tvar klesavý, který jsem nazval základním. Jen na první slabice věty lze pozorovat lehké počáteční stoupání, dosti obvyklé na počátku věty vůbec. (...) Nejobvyklejší je případ s důrazem na tázacím slově, t. j. na první slabice věty. (...) Odtud melodie klesá dosti prudce až do konce věty.“ Melodii „s typickým stoupáním tónu v slabice po důrazu“ pak Romportl charakterizuje jako varovací melodii (srov. Romportl 1951, s. 19-22, 32-33 a 36).

Oproti těmto jednadvaceti otázkám s počátečním melodickým stoupáním pouhé tři doplňovací otázky z jednačtyřiceti analyzovaných byly vysloveny s melodií klesající od samého počátku. Nadto jedna z těchto tří otázek následuje po uvozovací větě, takže je částí většího výpovědního celku; kazatel tedy na počátku této otázky nepozvedá svůj hlas, ale pokračuje v již daném spádu: „no pak se nabízí otázka: co vlastně lidé v jeho době viděli?“¹² (mluvčí B).

Zbývající dvě otázky („co je víra?“ (mluvčí H) a „co z toho všeho vzejde?“ (mluvčí B, který také poukazuje na trable současného světa)) však zněly již značně emotivně a naléhavě, emotivněji než výše zmíněných dvacet jedna otázek (s jedinou výjimkou, jíž byla otázka „jak může tento člověk takhle mluvit?“ (srov. obr. (3))). Této emotivnosti oba mluvčí dosáhli tím, že na samý počátek otázky, která v obou případech následovala po pauze ukončující předchozí výpověď („to můžeme s klidem přenechat sektám, které se toho ujímají způsobem, (.) na jedné straně profesionálním, (.) a na druhé straně s velikou blamáží. (.) co z toho všeho vzejde?“ „když Ježíš viděl, jejich víru. (.) na základě víry. (.) co je víra?“) nasadili svůj hlas značně vysoko. Kazatel B setrval svým hlasem na vysoké rovině a výrazně poklesl až během posledního taktu; kazatel H prudce klesal svým hlasem od samého začátku otázky.

Shrneme-li naše dosavadní zjištění, můžeme nyní napsat, že polovinu všech analyzovaných otázek nelze považovat za otázky řečnické, tyto otázky byly většinou vysloveny poměrně neutrálně. Pokud budeme považovat za základní melodický průběh u doplňovacích otázek ten, který stanovil Romportl (1951), pak lze počáteční stoupání přičíst snaze mluvčích po nepřepjatém zdůraznění otázky; otázka vyzní tím naléhavěji a důrazněji, čím výše mluvčí svým hlasem stoupne, čím je toto stoupání strmější, popř. déle trvající (emotivněji samozřejmě působí strmější stoupnutí, při němž je vrcholu dosaženo během jedné či dvou slabik, než pozvolnější stoupání, které je rozloženo na více slabik (tři až čtyři); emotivněji také vyzní stoupnutí s větším melodickým intervalem). Taková naléhavost může

¹² Tuto otázku by také bylo možno považovat za pouhou vedlejší větu, a to tím spíše, že ji kazatel nevyslovil příliš důrazně: od počátku tázacího zájmena „co“ až do konce kazatel svým hlasem plynule a ne příliš strmě klesal. To, že přeci jen zněla jako skutečná otázka, bylo dáno především delší pauzou po substantivu „otázka“.

být ještě zvýrazněna tím, setrvá-li mluvčí nad neutrální rovinou svého rejstříku, takže výrazně klesá svým hlasem až během posledního taktu.

Při analýze jiného materiálu (běžná konverzace, diskuze členů Divadla J. Cimrmana před hrou Lijavec, Werichovo čtení Haškova Švejka) jsem však zjistil, že ty doplňovací otázky, které vyznívají neemotivně (v případě divadla J. Cimrmana šlo většinou o otázky, které L. Smoljak četl jakožto diskuzní dotazy), mají obdobný melodický průběh: mluvčí stoupá hlasem (většinou z neutrální roviny) během počátečního tázacího slova, melodického vrcholu často dosahuje až na první slabice druhého taktu a odtud pak až ke konci plynule klesá. Pokud počáteční stoupaní melodie není příliš strmé a s přílišným melodickým intervalem (tak jak tomu bylo u dotazů, které četl L. Smoljak), pak takovýto průběh melodie lze zřejmě považovat za základní a nepříznakový.

Oproti jednadvaceti doplňovacím otázkám, na jejichž počátku mluvčí svým hlasem stoupal, jen u dvou, resp. tří doplňovacích (neřečnických) otázek z analyzovaných kázání jsem zaznamenal melodický průběh, při němž melodie klesá již od první slabiky, přičemž tyto otázky zněly velmi naléhavě; výrazné emotivnosti zde bylo dosaženo tím, že mluvčí nasadili svůj hlas značně vysoko, takže následoval poměrně strmý pokles.

Zaznamenali jsme také jednu otázku, v níž bylo emotivnosti dosaženo výrazným počátečním intervalem, a to jak melodickým, tak i intenzivním, rozčleněním otázky pauzami a závěrečnou antikadencí; připomeňme si, že právě tyto jevy jsou podle Mistríka (1978), resp. Palkové (1994) jevy příznačné pro řečnické otázky.

2.2. Doplnovací otázky řečnické

Tuto podkapitolu bychom měli zasvětit řečnickým otázkám doplňovacím. Přestože v kázáních je dosti doplňovacích otázek, u nichž je zřejmé, jaká asi na ně bude odpověď (z pozice kazatele i všech věřících), což je dáno tím, že zazněly v kostele během kázání, ne vždy lze takovéto otázky vnímat jako otázky řečnické.

To je dáno jednak tím, že očekávaná odpověď na ně většinou není „nikdo“, „žádný“, či „každý“, „všichni“ apod. (srov. Mistríkovu a Duškové definici řečnických otázek citovanou v 1.2.), ale spíše „bůh“, „víra“ apod., a jednak tím, že odpovědi na doplňovací otázky nejsou tak jednoznačné jako odpovědi na otázky zjišťovací.

Rozdíl ve vnímání doplňovacích a zjišťovacích otázek jakožto otázek řečnických můžeme demonstrovat na následujícím příkladu, který je vyňat z kázání mluvčí C (viz 1.3.):

farářka poté, co líčí rozmanité trable každodenního života, se ptá: „Jak z toho všeho vybědnout? A je vůbec možné z toho vybědnout? Kde získat nový a nadějnější pohled na život?“

Přestože je jasné, že odpověď na první otázku bude znít zhruba: „Je z toho možné vybědnout pomocí (pevnější) víry v boha.“ a na třetí: „v církvi“, „ve víře“ apod., zřejmě nelze tyto otázky zcela jednoznačně označit za otázky řečnické (to platí především o třetí otázce, na niž neexistuje jen jediná odpověď). Naproti tomu zjišťovací otázku, na niž implikovaná odpověď zní: „Ano (s pomocí boží).“, lze označit za řečnickou otázku takřka bez jakýchkoli skrupulí.

V této kapitole se budeme zabývat právě těmi doplňovacími otázkami, u nichž je zřejmé, jaká je na ně z pozice křesťana správná odpověď, ale přesto bych si o nich nedovolil tvrdit, že se bezpochyby jedná o otázky řečnické. A můžeme začít právě otázkami uvedenými výše. Melodický průběh první z nich je vcelku standardní: melodie stoupá během tázacího příslovce a po dosažení melodického vrcholu klesá. Prudší pokles po tázacím příslovci „jak“ spolu s krátkou pauzou, která po tomto příslovci nastala, dává více vyniknout tázacímu příslovci, což je jediný méně standardní prvek v melodickém průběhu této otázky. K průběhu intenzity můžeme říci, že klesá velmi nepatrně a dokonce první slabika slova „vybědnout“ je vyslovena nejintenzivněji ze všech slabik této otázky; můžeme tedy říci, že přes melodický pokles kazatelka zdůraznila právě slovo „vybědnout“, které vzápětí zopakovala v další otázce.

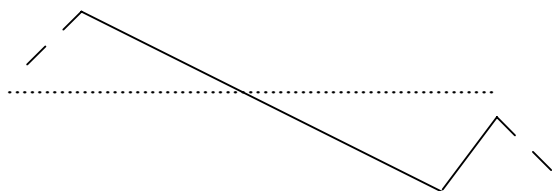
Intonační průběh u druhé doplňovací otázky („kde získat nový a nadějnější pohled na život?“) je již příznakovější, neboť jsou jednak zdůrazněna obě adjektiva („nový“ a „nadějnější“) pozvednutím hlasu i jeho zesílením; u adjektiva „nový“ je výraznější melodický důraz, u adj. „nadějnější“ je významnější zesílení hlasu (intenzitní vrchol této otázky je na první slabice tohoto adjektiva). Po adj. „nový“ navíc následuje pauzový předěl trvající dvě desetiny sekundy. Tyto výkyvy však lze přičíst právě jen potřebě zdůraznit tato adjektiva. Pro celkový průběh je však podstatnější to, že tuto třetí a v dané řadě poslední otázku kazatelka ukončila (navzdory zdatně klesající intenzitě, s níž vyslovovala jednotlivé slabiky posledního taktu) stoupavě-klesavou antikadencí (srov. Palková 1994, s. 312), přičemž tato antikadence byla z hlediska významu nadbytečná (tedy nefunkční), a i to, že po této otázce následuje pauza trvající 2,6 sekundy.

Protože druhá ze tří otázek je otázka zjišťovací, kterým se budeme věnovat v následující kapitole, odsuneme nyní tuto otázku z centra naší pozornosti. Na konec ještě

uvedme délku pauz po těchto otázkách: po první otázce pauza trvala šest desetin sekundy, po druhé 1,2 s. a po třetí již 2,6 s.

I u dalších doplňovacích otázek, na něž je zřejmá odpověď, jsem zaznamenal podobné průběhy melodie jako u otázky „kde získat nový a nadějnější pohled na život?“: klesání od počátečního vrcholu s antikadencí na konci.¹³ Počáteční vrchol bývá nad neutrální rovinou hlasového rejstříku, kdežto závěrečná antikadence bývá níže. Schéma melodického průběhu těchto otázek (jedná se o 18 doplňovacích otázek, které lze vnímat jako řečnické v tom smyslu, že odpověď na ně je v daném kontextu zřejmá), je následující:

(5)

Přerušovaná čára naznačuje potenciálnost počátečního stoupnutí či koncového klesnutí, přičemž emotivněji působí průběh bez těchto přerušovaných čar. Strmost klesání, stejně jako velikost intervalu počátečního či koncového stoupnutí je dalším výrazem emotivnosti (čím větší intervaly, tím otázky působí emotivněji). Případné odchylky bývají způsobeny zdůrazněním určitého slova. Intenzita mívá sestupný spád, přičemž u důrazně vyslovovaných otázek bývá toto klesání velmi pozvolné. I u intenzity jsou případné odchylky od sestupného pohybu dány zdůrazňováním určitých slov (většinou jejich přízvukných slabik). Intenzita se na celkovém intonačním průběhu výpovědi nepodílí tak významně jako melodie. Mluvní tempo má vliv především na to, jak důrazně otázka vyzní: čím kratší promluvové úseky s pauzovými předěly mezi nimi, tím působí otázka emotivněji a naléhavěji; totéž se týká pauzy po otázce: čím delší, tím naléhavější. Zde však opět musíme připomenout to, že kázání je výsostně monologickým projevem, kazatel se tudíž ani při sebedelší pauze nemusí obávat, že se někdo jiný ujme slova.

3. Otázky zjišťovací

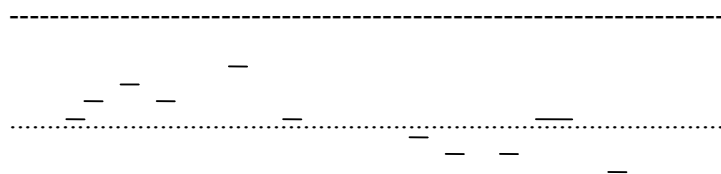
¹³ Průběh melodie otázky „kde získat nový a nadějnější pohled na život?“ je v porovnání se zbývajícimi doplňovacími otázkami, které jsou ukončeny antikadencí, poněkud netypický, neboť jsou zde realizovány čtyři melodické vrcholy (nikoli dva: počáteční stoupnutí a závěrečná antikadence); tři melodické vrcholy jsem zaznamenal také jen u jedné doplňovací otázky.

Nejprve bychom se měli aspoň stručně zmínit o melodickém průběhu u otázek zjišťovacích, které nelze považovat za řečnické. Jistý problém je v tom, že (na rozdíl od doplňovacích otázek) lze všechny zjišťovací otázky v analyzovaných kázáních považovat za otázky řečnické, neboť je na ně v daném kontextu zřejmá a jednoznačná odpověď. Tato jednoznačnost je dána tím, že na ně existují jen tři odpovědi (ano, ne, nevím), takže položil-li jeden z kazatelů otázku „jsme tak bezhříšní?“, je zřejmé, že nám méně direktivní formou říká, že nejsme bezhříšní.

Přidržíme-li se literatury, je pro zjišťovací otázky typický melodém ukončující stoupavý ve dvou základních tvarech: antikadence stoupavá a stoupavě-klesavá (srov. Romportl 1951, Daneš 1957, Palková 1994). Melodický vrchol však nemusí být nutně realizován na posledním taktu, neboť je vždy možné zdůraznit některé slovo v otázce, a tedy i posunout intonační centrum, na němž je antikadence realizována.

Ve všech zjišťovacích otázkách, které jsem v kázáních analyzoval, jsem zaznamenal na jejich konci antikadenci, což není až tak překvapivé, obzvlášť připomeneme-li si opět monologičnost kázání a to, že se neočekává, že by někdo jiný vstoupil do kazatelovy promluvy svou replikou, takže otázky musí bez jakýchkoli pochybností vyznít jako otázky. Zajímavější než závěrečná antikadence je pak to, že je u těchto otázek velmi často melodický vzestup i na jejich počátku. Ilustračně uvádím schéma intonačního průběhu u otázky „a je vůbec možné z toho vybřednout?“, o níž jsme se zmínili v předchozí kapitole:

(6)

(0,7) a je¹vů bec¹ mož¹ né (0,2) z¹to ho¹ vybřed¹ nout? (1,3)

Stoupání melodie na počátku této výpovědi spolu s inverzním slovosledem signalizuje, že se jedná o otázku (závěrečná antikadence je tedy z tohoto hlediska nadbytečná), po dosažení vrcholu začne melodie klesat, ale vzápětí opět stoupne, čímž kazatelka zdůrazní slovo „možné“, které je zdůrazněno i intenzitou, neboť na první slabice tohoto slova byl zaznamenán intenzitní vrchol celé otázky. Po takto zdůrazněném slově následuje pauza. Po tomto předělu kazatelka svým hlasem klesá, ale přestože je z kontextu, z počátečního

melodického vzestupu i z inverzního slovosledu dostatečně zřejmé, že se jedná o otázku, kazatelka tuto otázku ukončí stoupavě-klesavou antikadencí, čímž ještě podtrhne to, že se jedná právě o otázku. Je třeba si uvědomit, že kázání je monologický projev a že v daném žánru se neočekává, že by posluchači do tohoto monologického projevu vstupovali se svými replikami. Musí být tedy zcela zřejmé, že se jedná o otázku, či nikoli, a to obzvláště má-li kazatel dosáhnout patřičného efektu v případě, že se jedná o otázku řečnickou.

Shrme-li analýzu této věty, můžeme říci, že průběh, který jsme zaznamenali, se příliš neliší od průběhu doplňovacích otázek, které lze vnímat jako řečnické a jimiž jsme se zabývali v předchozí kapitole.

Ze 24 zjišťovacích otázek, které se vyskytly v analyzovaných kázáních, jich 12 (včetně výše analyzované otázky) mělo podobný průběh; odlišnosti spočívaly v tom, že některé otázky měly tři melodické vrcholy (obdobně jako otázka „a je vůbec možné z toho vybřednout?“), přičemž tak jako ve výše analyzované otázce následovala po druhém, popř. prvním melodickém vrcholu pauza, která rozčlenila otázku, kdežto zbývající otázky měly melodické vrcholy jen dva a nebyly rozčleněny pauzou.

U deseti zjišťovacích otázek jsem také zaznamenal dva melodické vrcholy, ale druhý z nich (závěrečná antikadence) byl vyšší prvního.

Zbývající dvě otázky je pak třeba považovat za netypické, neboť se jednalo o eliptické jednoslovné otázky.

4. Závěr

Na počátku své práce jsem si položil tři otázky, nyní se na ně pokusím odpovědět. Tyto odpovědi je však nutno, vzhledem k malému vzorku, který byl analyzován, chápat spíše jen jako naznačení možného obecného stavu než jako jeho konstatování.

První otázka, kterou jsem si položil, zněla, vyslovují-li kazatelé své otázky emotivně a jak se tato případná emotivnost projevuje. Kazatelé skutečně vyslovují své otázky emotivněji, přičemž tuto naléhavost vyjadřují především melodií. Nejméně emotivně znějí doplňovací otázky, jejichž melodický průběh je dán počátečním stoupnutím a následujícím plynulým klesáním. Emotivnost takového průběhu narůstá s výškou počátečního stoupnutí, jeho

intervalem, popř. s délkou jeho trvání, dále pak setrváním ve vyšší rovině hlasového rejstříku, takže mluvčí zřetelně klesá svým hlasem až během posledního taktu; emotivnost takto vyslovené otázky může být zvýrazněna pomalejším mluvnickým tempem, které je dáno především tím, že mluvčí otázku rozčlení pauzami, a také intenzitou, která se v analyzovaném materiálu ukázala být spíše doprovodným jevem: mluvčí naléhavost kladené otázky vyjadřují spíše zvýšením svého hlasu než jeho zesílením. Velmi emotivně působilo, nasadil-li mluvčí svůj hlas (po pauze ukončující předchozí výpověď) značně vysoko na samý počátek otázky, odkud pak (poměrně strmě) klesal. Jen výjimečně (konkrétně jednou) se emotivnost projevila výrazným intervalovým skokem, a to jak melodickým, tak i intenzitním.

Druhá otázka zněla, zda se liší intonační průběh řečnických otázek od intonace běžných otázek. Vrátime-li se k tomu, co k intonaci řečnických otázek poznamenali M. Romportl, J. Mistrík a Z. Palková, můžeme s velkou mírou pravděpodobnosti odmítnout Romportlovu domněnku, že průběh těchto otázek je podobný průběhu běžných otázek.

Dále můžeme konstatovat, že velikost intervalů je spíše (výjimečným) výrazem emotivnosti, takže se může objevit i u běžných otázek, a naopak se nemusí projevit u otázek řečnických. Rámcování pauzami, najmě po otázce, je výraznějším průvodním prvkem řečnických otázek. Můžeme také potvrdit, že doplňovací otázky, které lze považovat za řečnické, bývají ukončeny antikadencí. Takže můžeme napsat, že řečnické otázky mají podobný průběh bez ohledu na to, jedná-li se o otázky zjišťovací, či doplňovací, a že tento průběh je charakterizován dvěma vrcholy: jedním na počátku či v prostředku, který bývá výše než druhý vrchol, jenž je výsledkem konečné antikadence. U zjišťovacích otázek je však závěrečná antikadence často vyšší než počáteční vrchol. U zjišťovacích otázek jsem také častěji než u otázek doplňovacích zaznamenal tři melodické vrcholy.

Konečně třetí otázka, kterou jsem si položil, zněla, zda se liší emotivnost, s jakou jsou vyslovovány řečnické otázky, od emotivnosti provázející skutečné otázky. Vzhledem k tomu, že všechny zjišťovací otázky, které jsem analyzoval, jsem považoval za řečnické, mohu se vyjádřit jen k otázkám doplňovacím: pro ty doplňovací otázky, na něž je zřejmá odpověď, je typická antikadence, u skutečných otázek doplňovacích je taková antikadence jevem výjimečným, a to i tehdy, jsou-li vysloveny značně emotivně.

Literatura:

- Couper-Kuhlen, E. - Selting, M. (eds.): *Prosody in Conversation. Interactional Studies.* Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- Daneš, F.: *Věta a text.* ČSAV, Praha 1957.
- Daneš, F.: *Intonace v textu (promluvě).* SaS, 46, 1985, s. 83-100.
- Dankovičová, J.: *The domain of articulation rate variation in Czech.* *Journal of Phonetics*, 25, 1997, s 287-312.
- Dušková, L.: *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny.* Academia, Praha 1994.
- Kraus, J.: *Rétorika v evropské kultuře.* Academia, Praha 1998a.
- Mistrík, J.: *Rétorika.* SPN, Bratislava 1978.
- Müllerová, O.: *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba.* Academia, Praha 1994.
- Müllerová, O. - Hoffmannová, J. - Zeman, J.: *Konverzace v češtině.* Trizonia, Praha 1999.
- Romportl, M.: *K tónovému průběhu v mluvené češtině.* Praha 1951.
- Palková, Z.: *Fonetika a fonologie češtiny.* Karolinum, Praha 1994.
- Zeman, J.: *K zvukové stránce mluvených projevů.* In: Müllerová, O. - Hoffmannová, J. - Zeman, J.: *Konverzace v češtině.* Trizonia, Praha 1999.

Nový význam komponentu *euro-* v současné češtině (na materiálu hybridních složenin)

Patrik Mitter

V současné češtině sílí role kompozice. Na základě analýzy lexika obsaženého v neologickém slovníku *Nová slova v češtině* (1998) i na základě excerpce publicistických textů lze pozorovat zřetelný nárůst hybridních kompozit s prvním komponentem cizího původu. Jedním z velmi produktivních komponentů v současné slovní zásobě je *euro-* ve významu „týkající se Evropy, Evropské unie“. Tento komponent je novější (srov. starší pravopisný ekvivalent *evro-*, např. ve složenině *evroasijský*). Ve výše uvedeném neologickém slovníku lze nalézt více než dvě desítky složených slov s tímto prvním komponentem, není však mezi nimi žádné hybridní kompozitum (srov. Mitter 2001). Nejnověji se začal komponent *euro-* objevovat i ve složeninách ve významu „měnová jednotka, týkající se eura“.

Komponent *euro-*, který pochází pravděpodobně z neindoevropských jazyků (srov. asyr.-fénic. slovo *ereb* „západ slunce“, viz *Universum* 2000, 657), je tedy polysémní. Význam „měnová jednotka, týkající se eura“, dále jen význam 2), je odvozen od významu „týkající se Evropy, Evropské unie“, dále jen význam 1). Komponent *euro-* považujeme za radixoidní, ačkoli se vzhledem ke své velké produktivitě a mechanickému uplatňování ve složeninách v současném lexiku blíží prefixu. V takovém případě by bylo asi nejlepším řešením jeho statusu označení afixální radixoid, resp. prefixoid. Protože má tento morfém autosémantický charakter, považujeme ho za radixoidní, tedy za komponent složenin. Tento morfém má však „agramatickou“, resp. fragmentární povahu ve významu 1), srov. *Evropa, evropský* → *euro-*. V češtině se nekryje s radixem slov *Evropa, evropský*, což je *Evrop-* (srov. Slavičková 1975, 146, 428). Ve významu 2) se kryje s radixem, srov. *euro* (samostatné slovo) a *euro-* jako komponent. Pravopisná podoba komponentu *euro-* potvrzuje skutečnost, že k nám byl tento morfém přejat, a to nepochybně vlivem západních jazyků.

Příčinou velkého nárůstu hybridních kompozit obecně je snaha o ekonomii jazykového vyjadřování, vliv cizích jazyků a také flexibilnější charakter kompozit v rámci větné struktury oproti motivujícím slovním spojením. Od kompozita lze totiž snáze derivovat než od slovního spojení.

Složeniny s komponentem *euro-* ve významu 1) se tvoří čistou kompozicí, i když by bylo možné uvažovat rovněž o komplexním způsobu abreviačně-kompozičním. Tvoření složenin se členem *euro-* ve významu 2) lze charakterizovat jako čistou kompozicí, příp. i jako juxta pozici. Existence spojovacího vokálu *-o-* v *euro-* je totiž sporná, proto je možno přijmout obojí možnost (čistou kompozicí i juxta pozici) tvoření složenin s komponentem *euro-* ve významu 2). Po stránce slovnědruhové má *euro-* ve významu 1) nevyhraněný slovnědruhový charakter (může zastupovat substantivum i adjektivum), ve významu 2) charakter substantivní. Z hlediska časového patří většina pojmenování s tímto komponentem mezi novější, vznikající teprve v posledních letech. Po stránce sémanticko-syntaktické jsou uvedené výrazy převážně atributivními determinativy. Vazebná determinativa jsou rovněž zastoupena, avšak jen ojediněle (*eurospráva, eurotvorba, eurovládce, eurozloděj, eurožrout /expr./*).

Za hybridní kompozita považujeme zde všechny výrazy, které mají vedle prvního členu *euro-* druhý člen původu domácího, resp. je tento druhý člen zdomácnělý. Protože by se však mohlo jednat o kritérium velmi subjektivní, opíráme se při stanovení stupně cizosti, resp. zdomácnělosti o reprezentativní lexikografickou příručku *Akademický slovník cizích slov* (viz Literatura). Ty slovotvorné základy, které slovník uvádí (a tudíž je považuje za cizí), nevytvářejí tedy ve spojení se členem *euro-* hybridní kompozitum. Uvádíme proto jen takové složeniny, jejichž druhé slovotvorné základy nejsou obsaženy v korpusu tohoto slovníku. Za kompozita považujeme výrazy, které vznikly skládáním, nikoli tedy slova odvozená od jiných slov složených.

V našem materiálu jsou ve významu 1) zastoupena vedle mnoha složenin sestávajících z cizích slovotvorných základů (*eurokarta, euromanažer, eurooptimista, euroregion* apod.) především hybridní kompozita pojmového charakteru, která vznikla jako pojmenování slangová či hovorová. Terminologizace těchto kompozit je otázkou jejich dalšího funkčního uplatnění. Patří k nim výrazy *eurocesta* („cesta vstupu do Evropské unie“), *euroherec, eurojazyk, euroláhev, euronoviny, euroobčan, eurooblast, eurookna* (plurál je běžnější než singulár), *europoslanec, europůjčka, eurorozpočet, eurospráva, euroškola, eurotvorba, euroukazatel, euroúředník, eurovojsko, eurovolby, eurozemě*. Jako odborný termín je v *Akademickém slovníku cizích slov* (1995) kodifikováno kompozitum *euroměna* /fin./ . Naopak pouze příležitostný charakter mají výrazy *euroden, eurohádanka, euroheslo, eurojedenáctka* (e. zemí Evropské unie), *eurojidelničků, eurokoutek, eurolahůdky, europárky, europěna, europivo, europodlahy, europřání, euroskupina, euroslova* (plurál

je běžnější než singulár), *eurostánek*, *eurostránky*, *eurotužka*, *eurověk*, *eurovepř*, *eurovládce* (snad jako polokalk podle složeniny *eurokrat*), *eurovlak*, *eurovstřícnost*, *eurovýhody*, *euroznámka*. Doloženo je i expresivní kompozitum *eurospoušť* /expr./.

Vznikají i tzv. cizí hybridní složeniny, neboť se komponent *euro-* ve významu 1) spojuje i se slootovými základy indoevropského (v tomto případě ne však domácího) původu, např. řeckého (*eurocentrismus*), latinského (*euroregion*) či jiného indoevropského původu (*europlakát*).

Ve významu 2) jsou v našem materiálu vedle složenin sestávajících z cizích slootovných základů (*eurobankovka*, *eurocent*, *euromince*, *eurošek* apod.) zastoupena slangová hybridní kompozita *eurocena*, *eurodesetník*, *eurodluhopis*, *eurodrobné*, *europlacení*, *europřepážka*, *euroúčet*. Tvoří se i složeniny příležitostného charakteru, srov. *europolibek*, *eurozloděj*, a rovněž i výrazy expresivní, srov. *eurožrout*. Po stránce sémanticko-syntaktické se jedná převážně o atributivní determinativa, pouze výrazy *eurozloděj* a *eurožrout* lze považovat za vazebná determinativa. V některých složeninách se člen *euro-* může vztahovat nejen k původnímu staršímu významu 1), ale současně i k novějšímu významu 2), srov. *europůjčka*, *eurorozpočet*, *eurozemě*.

Komponent *euro-* ve významu 2) se však objevuje ve funkci druhého (koncového) slootovného základu, a to jako označení hodnot mincí a bankovek, srov. *-euro*, např. *jednoeuro*, *dvoueuro*, *pětieuro*. Produktivita druhého komponentu *-euro* je však omezena počtem mincí a bankovek, udávajících příslušné hodnoty. Proto se *-euro* ve funkci druhého slootovného základu spojuje pouze s prvními komponenty číselného charakteru. Tato schopnost morfému *euro-/-euro* být současně prvním i koncovým slootovným základem složenin v témže lexikálním významu je výsledkem současného ekonomického a finančního vývoje zemí Evropské unie a naší společnosti a jeho vlivu na (nejen) slovní zásobu češtiny.

Člen *euro-* je jako první komponent složených slov v obou svých významech velmi produktivní, může se totiž spojit s velkým počtem druhých slootovných základů domácího i cizího původu. Jako druhý komponent složených slov je jen omezeně produktivní (viz výše). Většina výrazů byla získána excerpcí textů současné psané publicistiky (sledována byla *Mladá fronta* v letech 2001-2002). Počet kompozit (i hybridních) bude v naší slovní zásobě přibývat v závislosti na tom, jak bude postupovat sblížování našich norem s normami evropskými.

Literatura:

Akademický slovník cizích slov A-Ž. Praha, Academia 1995.

Bozděchová, I.: *Vliv angličtiny na češtinu.* In: *Český jazyk na přelomu tisíciletí.* Praha, Academia 1997, s. 271-279.

Daneš, Fr.: *Situace a celkový stav dnešní češtiny.* In: *Český jazyk na přelomu tisíciletí.* Praha, Academia 1997, s. 12-24.

Martincová, O.: *Problematika neologismů v současné češtině.* Praha, UK 1983.

Martincová, O. – Savický, N.: *Hybridní slova a některé obecné otázky neologie.* SaS 48, 1987, s. 124-139.

Martincová, O. a kol.: *Nová slova v češtině (slovník neologizmů).* Praha, Academia 1998.

Mitter, P.: *Hybridní substantivní kompozita s prvním členem euro- v současné slovní zásobě.*

In: *Čeština – jazyk slovanský* (sborník z mezinárodní konference) Ostrava 2001, s. 114-117.

Mluvnice češtiny (1). Praha, Academia 1998.

Rejzek, J.: *Český etymologický slovník.* Praha, Leda 2001.

Slavičková, E.: *Retrográdní morfemický slovník češtiny.* Praha, Academia 1975.

Slovník spisovného jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1989.

Universum. Všeobecná encyklopedie 2. (C-E). Praha, Odeon 2000.

Nové publikace

Jeff Verschueren (ed.): Handbook of Pragmatics

John Benjamins Publishing Company, Amsterdam - Philadelphia 2002

Tento soubor třinácti statí je již šestým pokračováním v řadě sborníků *Handbooks of Pragmatics*, která vychází nepravidelně od roku 1994. Každá stať má své vlastní stránkování, rozsah jednotlivých statí zpravidla nepřesahuje dvacet stran. Spojujícím hypertématem této řady je oblast pragmatické lingvistiky, jak ji chápeme v nejširším slova smyslu – jako teorii nekonvencionalizovaných složek verbální mezilidské komunikace (Švehlová, M.: Pragmatika jako lingvistická disciplína. In: Machová, S., Švehlová, M.: Sémantika a pragmatika jako lingvistické disciplíny, Praha 1996, s. 80). Při takto volném vymezení pragmatiky nás tedy nepřekvapí postřehy z nelingvistických disciplín – z antropologické filozofie při výkladu M. Bachtina (Martina Björklund), z behavioristické psychologie při výkladu Ch. Morrise (Susan Petrilli), z etiky a biologie při výkladu H. P. Grice (Frank Brisard), z psychiatrie při výkladu M. Foucaulta (Luisa Martín Rojo, Angel Gabilondo Pujol). I lingvistický pohled je značně rozrůzněn. Setkáme se zde s podrobnou interpretací Saussurova Kurzu obecné lingvistiky (Roy Harris) a osvěžíme si základní teze strukturalismu, abychom v dalších statích lépe porozuměli příčinám, které vedly ke změně paradigmatu. Čtivě psané životopisné črty několika významných filozofů (lingvistů) přiblíží čtenáři nejen dobu vzniku dnes tolik uznávaných děl (Griceova Logika a konverzace, Bachtinův Román v dialogu), ale nabízejí i podrobný výklad tezí a teorií, doplněný o autorské interpretace.

Mnohé ze statí pojednávají o konkrétních pragmalingvistických problémech, shrnují dosavadní výsledky bádání a zamýšlejí se nad možnostmi výzkumů dalších. K článkům tohoto typu patří např. *Výpůjčky* (Jeanine Treffers-Daller). Autorka popisuje strukturní možnosti přejímání nových slov, uvádí úplný výčet typů výpůjček, zabývá se jejich integrací do systému příslušného jazyka, navíc upozorňuje i na aspekty sociologické - jak mluvčí výpůjčky hodnotí, jaké k nim zaujímají stanovisko. Pro nás, v souladu s českou lingvistickou tradicí, je překvapivé, že mezi výpůjčky autorka zařazuje i dialektizmy.

Velmi zajímavým článkem je *Kauzalita* (Sonia Vandepitte). Tímto tématem se zabývají nejen lingvisté, ale i filozofové, psychologové a pedagogové. Nás bude zajímat

především aspekt lingvistický. Dle autorky je možno o kauzalitě hovořit pouze v případech, kdy je přítomen pozorovatel, který vidí mezi dvěma stavy vztah příčiny a následku. Důležitost hodnotícího subjektu je tedy plně v souladu s pragmatickým paradigmatem, zdůrazňujícím aktivní roli participantů a kontextu. Jsou zde usouvztažněny a rozebrány jednotlivé možnosti vyjádření kauzality v jazyce, např. morfologická kauzativa (*zabít, zelektrizovat, položit*), lexikální kauzativa (*vést k něčemu, mít efekt*), syntaktické konstrukce spojkové (*Dlouho čekal, proto je unavený*) i asyndetické (*Snědla kilo blum. Není jí dobře*). Ke každému typu je uvedeno množství anglických příkladů.

Typickým tématem pragmatické lingvistiky je analýza rámců. Rámcem rozumíme situační stereotyp, se kterým má komunikant určité zkušenosti. Tato znalost situace (může jít i o vědomostní schéma týkající se lidí, věcí) napomáhá recipientovi při interpretačním procesu. Autoři stati *Analýza rámců* (Branca Telles Ribeiro, Susan M. Hoyle) podávají podrobné vysvětlení ilustrované příklady. Krok za krokem je zde analyzován proces interpretace výpovědi recipientem v určitém kontextu, z pohledu psycholingvistiky nahlédneme do dynamiky myšlení komunikantů, z pohledu analýzy diskurzu prozkoumáme vnější reprezentaci kontextualizačních klíčů, pomocí nichž mluvčí signalizuje, jak lze jeho výpovědi interpretovat. Důležitou roli tu hraje komunikace neverbální včetně paralingvální – např. intonací můžeme vyjádřit, zda svou výpověď míníme jako otázku, rozkaz atd.

S tímto tématem velmi úzce souvisí i termín implikatura. Ve stati *Implikatura a jazyková změna* autorka (Kate Kearns) nejprve shrnuje dosavadní poznatky o tomto fenoménu, posléze popisuje fungování implikatury v dynamice jazykového systému. Vycházíme-li z Griceova kooperačního principu, předpokládáme, že se každý mluvčí snaží být informativní do té míry, jak to situace vyžaduje. Některé výpovědi fungují v jistém kontextu právě jen tehdy, jsou-li interpretovány pomocí implikatury (něco víc je sdělováno, než je explicitně vyjádřeno). Je-li tatáž implikatura užívána společně s mluvčích po delší dobu, konvencionalizuje se. Takto dochází i k posunu významů určitých struktur. To je případ modálních sloves, kdy dochází ke změně modality deontické (mluvčí zavazuje posluchače k jejímu naplnění) v epistemickou (vyjádření domněnky), např. ve větě *V tom domě musí strašit* jde už spíše o druhotný význam (domněnka, pravděpodobnost). V germánských jazycích lze vysledovat z historického vývoje, kde se modalita zachovala a kde převzala druhotnou funkci (německé *will* = chci, ale anglické *will* = budoucí čas). Problematikou neurčitosti jazykového znaku a možnostmi jeho užití se zabývá i stať *Neurčenost a*

vyjednávání (Mara Sofia T. Zanotto, Heronides M. Melo Moura). Autoři nehodnotí vágnost jazykového znaku negativně, naopak v ní vidí projev žádoucí flexibility jazykového systému.

Dalším termínem hojně užívaným v pragmatické lingvistice je intencionalita (eventuelně záměrovost). Ve stati věnované této problematice se autor (Jan Nuyts) rozhodl pro širší pojetí, intenci vyjádřenou v jazyce ponechává na okraji a věnuje se intencím v obecném slova smyslu (verbálním i neverbálním). Na příkladech zkoumá, kdy je ještě možno hodnotit jednání jako intenční a kdy už ne (problém tzv. vedlejších účinků). Je zde uvedeno několik možných klasifikací intencí, z nichž hlavní je dělení na intence obecné a specifické. Obecné intence zahrnují komplexní, mnohdy abstraktní tužby a motivace (světový mír), specifické se týkají každodenních aktivit (nákup, cesta do práce) a jsou mnohem konkrétnější. Lze říci, že intence obecné bývají nadřazeny intencím specifickým. Autor rovněž upozorňuje na přeceňování intence v současné lingvistice, jelikož nejsou brány v potaz kultury založené na pevně daném sociálním pořádku. V těchto societách nemá člověk neomezenou možnost volby, nelze tedy hovořit o intenci v pravém slova smyslu.

O tom, jak moc jsou si lidé vědomi existence metajazyka, pojednává stať *Metajazykové povědomí* (Elizabeth Mertz, Jonathan Yovel). Autoři upozorňují zvláště na kreativní funkci metajazyka; např. pomocí jednoduché výpovědi „*Budeme si tykat*“ je nastolena nová skutečnost – mění se vztah mezi komunikanty, asymetrická komunikace se mění na symetrickou, celý rámec se přetváří a získává novou dimenzi. V obyčejném životě si však existenci metajazyka příliš neuvědomujeme. Při učení se cizímu jazyku je metajazykové povědomí nutností – o co snadněji uchopujeme gramatické kategorie, pro něž známe pojmenování z mateřského jazyka!

Stať *Prozodie* (Elizabeth Couper-Kuhlen) nahlíží na tento jev ze sémiologického pohledu. Jistě se všichni shodneme, že prozodie sama o sobě spíše plní funkci ikonu či indexu, doprovází a modifikuje obsahovou stránku výpovědí. Lze u ní těžko usuzovat na jednoznačný význam (nemůžeme obvykle s jistotou tvrdit, že užitá výpověď pronesená s jistou intonací byla míněna jako výtka, či jako otázka). Prozodie je velmi důležitá pro konverzační analýzu. Bez prozodických prvků bychom jen těžko rozlišovali, kdy jeden mluvčí končí svou repliku a někdo další se tedy může chopit slova.

Co říci závěrem? Ti, kteří tento text dočetli až sem, pravděpodobně tuší, že tento sborník vydávají lingvisté pro lingvisty. Nedomnívám se však, že by statě byly nesrozumitelné např. pro studenty jazykovědných oborů. Pojmy z pragmatické lingvistiky jsou vysvětleny v terminologickém slovníčku, některé zásadní teorie jsou objasněny přímo

v jednotlivých textech. Navíc je zde uvedena bohatá studijní literatura a reference. Svým širokým záběrem a množstvím spoluautorů kniha nabízí několik pohledů na současný stav bádání v tomto multidisciplinárním oboru v návaznosti na díla starší.

Pavla Chejnová

Slovenská monografie o epistolárním stylu

Monografie Františka Ruščáka *Štylistika epištolárnych textov* (Náuka, Prešov 2002, 97s.) přináší netradiční pohled na oblast textů, jimž zatím v české a slovenské lingvistice nebyla věnována soustavnější pozornost.

Předmětem autorova zájmu jsou jednak dopisy běžných uživatelů jazyka, pro něž je charakteristická převaha informativní funkce, jednak dopisy známých a společensky exponovaných osobností - umělců, vědeckých pracovníků, špičkových veřejných činitelů - s ambicemi vlastní slovesné prezentace. Samostatnou skupinu tvoří stylizované dopisy, jež jsou součástí uměleckých děl. Dopisy všech tří skupin si zachovávají dostatek znaků a vlastností prezentujících komplexní výrazové kvality epistolárního stylu, proto - podle názoru autora - dopisy náležející do jiných stylových oblastí není třeba pro vymezení epistolárního stylu již brát v úvahu.

Komunikace prostřednictvím dopisů je mj. zároveň i svědectvím o širších společenských souvislostech. I když si autor uvědomuje, že v dnešní době stále více lidí komunikuje prostřednictvím internetu, popř. SMS, je zároveň přesvědčen o tom, že dopisy v tradičním pojetí budou i nadále mít své místo v mezilidské komunikaci. Dopisy, z nichž některé jsou součástí textu, jiné jsou uvedeny v příloze, byly získány od respondentů různého věku i vzdělání.

Stěžejní část monografie tvoří kapitola *Štylistika epištolárnych textov*, v níž (podle očekávání) je nejvíce pozornosti věnováno rovněž lexikální. Lexikální prostředky jsou hodnoceny komplexně podle významotvorných činitelů (věcných, psychických, jazykových, pragmatických). Charakteristickým rysem lexikálních prostředků epistolárního stylu je jejich blízkost k lexikálním prostředkům užívaným v hovorovém funkčním stylu. Proto se v dopisech obvykle užívá množství lexikálních prostředků, které patří k jádru slovní zásoby -

jde o slova užívaná v běžné komunikaci a týkají se rodinného prostředí, domova, běžných činností, předmětů, svátků apod. Významnou skupinu tvoří postojové výrazy, jejichž prostřednictvím jsou vyjadřovány interpersonální vztahy, názory či přání autora dopisu.

V dopisech slovenských pisatelů (jde hlavně o starší generaci) se dosud vyskytují dialektismy, jsou ovšem na ústupu a jen málo dopisů je dnes ve slovenském jazykovém prostředí psáno výhradně dialektem. Základem je v převážné většině dopisů spisovný jazyk. Podobně i slova slangového původu - pokud se vyskytují - vyplývají z tématu, např. dopisy psané muži vykonávajícími základní vojenskou službu obsahují slova z vojenského slangu (podobně je užíván např. i studentský slang).

Zvláštní místo zaujímají internacionalismy. Zatímco v dopisech soukromých jsou výjimečné, v dopisech významných osobností jsou běžné. Tato skutečnost opět souvisí s tématem dopisů a se vzděláním jejich pisatelů.

Zajímavá je funkce biblismů, jejichž četnost je podle zjištění F. Ruščáka v dopisech slovenských pisatelů hojná (na rozdíl od českého jazykového prostředí), a to zvláště v úvodních a závěrečných formulacích, dále pak v poučeních a varováních.

Sporadicky se v dopisech užívají slova knižní a termíny. S nimi se můžeme setkat pouze v dopisech osobností. Častá jsou pojmenování administrativního charakteru (autorem označovaná jako „kancelarismy“), pro něž je ale typické, že postupně pronikají do běžné komunikace a odtud následně do epistolárních textů.

Své důležité místo mají v dopisech expresivní pojmenování, jež jsou nezbytná pro vyjádření emocí. Ve většině soukromých dopisů se s nimi běžně setkáváme. Autor upozorňuje na nejčastější způsoby tvoření různých typů expresivních pojmenování. Obvyklá jsou deminutiva, expresivní podoby vlastních jmen a hojně jsou také prostředky obrazné. Inherentní expresivita v dopisové komunikaci převažuje. Množství expresivních prostředků najdeme nejen v soukromých dopisech běžných uživatelů, ale i v dopisech významných osobností (J.W. Goethe, Ivan Krasko, Ladislav Ballek, Martin Kukučín, Rudolf Sloboda aj.), zde ovšem nelze hovořit o jejich spontánním užívání, protože způsob vyjadřování těchto osobností má blízko k uměleckému funkčnímu stylu.

Soukromé dopisy mají znaky lexikální a syntaktické uvolněnosti. V porovnání s nepřipravenými projevy je v dopisech převaha souvětí nad jednoduchými větami (souřadná souvětí - 30%, podřadná souvětí - 24%, jednoduché dvojčlenné věty - 15-16%, složitá souvětí - 12%, jednočlenné věty - 6%). Systém syntaktických prostředků je v přímém vztahu k postojové modalitě. S ní souvisí repertoár spojovacích prostředků v souvětích. Syntaktické

prostředky epistolárních textů odpovídají způsobu jejich vzniku. Někdy autor stylizuje text dopisu přímo, ale obvykle si uvědomuje nutnost konceptu vzhledem k pravidlům písemného kontaktu. Platí totiž, že dopis mnohé vypovídá o osobnosti a osobnostním profilu svého tvůrce.

Kompozice dopisů vychází jednak ze vztahu mezi expedientem a percipientem, jednak ze skutečnosti, že adresát je fyzicky nepřítomný. Tím je ovlivněn komunikační záměr autora dopisu. V koexistenci se v dopisech prolínají postup vyprávěcí s postupem popisným, přesto však volba konkrétního postupu není živelná. Předpokládá se vzájemná znalost komunikovaných obsahů, jde tedy o „chtěný“ komunikační soulad.

Signálem kompozičně obsahového rámce textu je oslovení a závěr dopisu. Forma oslovení je ovlivněna vztahem mezi partnery. Nejfrekventovanější je oslovení dvouslovné. Závěry dopisů jsou obvykle v souladu s úvodní pasáží, často obsahují pozdrav, vyjadřují přání adresátovi (zdraví, úspěch, spokojenost), místo podpisu někdy uvádí autor pouze svůj monogram.

Součástí monografie je zajímavá kapitola, v níž se F. Ruščák zabývá komplexní komunikací sluchově postižených lidí prostřednictvím dopisů. Konstatuje, že jsou rozdíly mezi dopisy, kdy je sluchově postižený pouze jeden z partnerů, a těmi, kdy jsou postiženi oba partneři. Neslyšící totiž registrují význam slov primárně v nominativu a mají problém s jejich zařazováním do paradigmatických vztahů.

Monografie *Štylistika epistolárných textov* je výsledkem dlouhodobého zájmu autora o jazyk a styl korespondence. Třebaže česká i slovenská lingvistika řadí tradičně epistolární texty k funkčnímu stylu prostě sdělovacímu, autor vzhledem k specifickým funkcím epistolárních textů upřednostňuje jeho osamostatnění. Publikace je významným obohacením poznatků v oblasti funkční stylistiky slovenštiny.

Bohumila Junková

P. Enckell – P. Rézeau: *Dictionnaire des onomatopées*

Presses Universitaires de France, Paris 2003, 597 s.

Nejvýznamnější francouzské akademické nakladatelství uvádí na dobře zásobený trh slovníků zajímavou novinku – slovník zvukomalebných slov. Tato slova jsou bezesporu originální součástí slovní zásoby kteréhokoli jazyka, i když o jejich pojetí a roli v jazyce se diskutuje už od antiky. Některé teorie tvrdí, že celý jazyk vznikl tak, že člověk napodoboval zvuky, které jej obklopovaly – hlasy zvířat, zvuky přírody. O možnosti primární zvukové motivovanosti celé slovní zásoby se hovoří již v proslulém Platónově dialogu *Kratylos*. Proti zastáncům onomatopoických teorií vzniku jazyka tvrdí např. Saussure, že v jazyce jsou to jevy okrajové a neústrojné a že jejich počet je mnohem menší, než se zdá. Srovnávací jazykověda 19. stol. je jako výjimky vylučovala z běžného fonetického vývoje jazyka. O těchto i jiných možných přístupech ke zvukomalebnosti se píše v předmluvě Jeana-Paula Reswebera.

V úvodu se konstatuje, že přestože jsou zvukomalebná slova do dobrých francouzských slovníků řazena, panuje v jejich výběru i lexikografickém popisu značná nejednotnost. Střídavě jsou označována jako onomatopoeia, citoslovce, slova expresivní apod. a jejich definice jsou mnohdy nedostatečné. Tento slovník za zvukomalebná považuje ta slova, která imitují nebo mají imitovat určitý zvuk pomocí artikulovaného jazyka. V různých jazycích samozřejmě nabývají tytéž zvuky poněkud odlišných podob, i když pokaždé je snaha po nápodobě patrná. Srovnajme označení zvuku vydávaného kachnou v několika jazycích: angl. *quack quack*, čes. *ga ga*, fin. *kvaak kvaak*, fr. *coin-coin*, it. *qua qua*, jap. *gaa gaa*, maď. *háp háp*, něm. *quak-quak*, pol. *kwa kwa*, rus. *kriak kriak*, šp. *cua-cua*, rum. *mac mac* atd. Za zvukomalebná slova slovník nepovažuje citoslovce, kterými lidé volají, zahánějí nebo pohánějí domácí zvířata (fr. *huchements*), ani citoslovce, která vyjadřují postoj mluvčího (fr. *oh, zut, ad'e*).

Slovník přihlíží k zeměpisné distribuci zvukomalebných slov ve frankofonních zemích a uvádí nejdůležitější kanadské, belgické či švýcarské výrazy. Velice zajímavý je diachronní pohled na zvukomalebná slova. Stejně jako ostatní součásti slovní zásoby procházejí i zvukomalebná slova vývojem, zastarávají a naopak vznikají nově. V posledních letech se objevila řada nových zvukomalebných slov například v jazyce komiksů, na kterých je někdy patrný i vliv angličtiny. Výsledný účinek je podtržen grafickými úpravami, jako jsou velikost písmen, tvar dialogových bublin atd.

Mikrostruktura hesla uvádí základní (někdy zjednodušenou) grafickou podobu slova a její varianty grafické (*tack/tac*) nebo fonetické (*beuh/bouh*), co nejpřesnější definici významu, hojně autentické příklady s uvedením zdroje a data, v některých případech odvozená slova, a heslo obsahuje také dobře dokumentovanou historickou rubriku zmiňující nejstarší výskyt slova v jeho různých významech. U každého hesla je rovněž uvedeno, nakolik je slovo registrováno v nejdůležitějších slovnících francouzštiny. Hesla oprávněně neobsahují rubriky výslovnost a etymologie, protože ty by v drtivé většině pouze zbytečně reprodukovaly prostě jen samotné slovo.

Mimo to slovník obsahuje tematické rozřazení zvukomalebných slov podle povahy označovaného zvuku: zvuky vydávané lidským tělem, zvířaty, součástmi přírody, vyráběnými předměty atd. Čtenář rovněž uvítá antologii autentických textů proslulých použitím zvukomalebných slov, a to od 16. do 20. století. Najdeme zde texty Charlese Treneta, Raymonda Queneaua, Serge Gainsbourga a desítky dalších. Kniha je doplněna podrobnou bibliografií a rejstříkem.

Onomatopoeia jsou významnou součástí slovní zásoby. Je nesporné, že především některé méně konvenční formy jazyka, jako jsou řeč malých dětí, nářečí, argot nebo poezie, zvukomalebnosti slov hojně využívají, ale zvukomalebná slova se vyskytují také jako názvy výrobků, jako odborné termíny (např. v ornitologických pojednáních) apod. Je velice záslužné, že ve francouzštině jim významní lexikografové věnovali podrobnou analýzu za použití nejlepších lexikografických metod. Slovník může být užitečný překladatelům, zájemcům o teorii motivovanosti slovní zásoby nebo učitelům. Milovník francouzštiny jej však zároveň může prostě číst jako souvislý text, což nebývá u slovníků obvyklé.

Jan Holeš

Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti
Ed. Ján Bosák, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1999.

Sborník *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti*, vydaný - slovy editora Jána Bosáka - „z rozličných objektívnych príčin“ s dvoletým zpožděním, obsahuje referáty z mezinárodného vedeckého sympozia, ktoré sa konalo v Bratislave ve dneh 9. – 11. října 1997. Sympozium bylo spojeno se zasedáním částečně obnovené Mezinárodní komise pro slovanské spisovné jazyky při Mezinárodním komitétu slavistů.

Příspěvky umístěné ve sborníku můžeme pracovně rozdělit do dvou tematických skupin. První okruh referátů pojednává o internacionalizaci obecně, jako o procesu. Čtenář se zde seznámí s metodologickými východisky výzkumu a s přístupy jazykové politiky k pronikání mezinárodních jazykových prvků do slovanských jazyků. Všichni autoři příspěvků přitom vycházejí ze stejné široce pojaté charakteristiky pojmu *internacionalizace* – tj. zvyšování podílu přejatých slov (zvláště těch tvořených prostřednictvím řeckých a latinských prvků) především v odborné a publicistické oblasti i v běžně mluveném jazyce. Zmíněná tendence je univerzální a charakteristická pro všechny současné slovanské jazyky. Druhou skupinu příspěvků tvoří práce analytické - jejich autoři představují aktuální stav výpůjček z cizích jazyků v konkrétních slovanských jazycích, nejdříve na úrovni lexikální, stranou však nezůstávají ani ostatní jazykové roviny – mezinárodní povahu mohou mít jazykové jednotky fonémy a grafémy počínaje a prvky organizace textu (žánrovými vzorci) konče (por. Gajda, in: *Internacionalizácia...*, s. 18). Z analýz vyplývá, že v současné době máme co do činění s mohutnou anglicizací, respektive s amerikanizací především lexikální vrstvy jazyka.

Některým obecným a teoretickým aspektům internacionalizace se v této publikaci věnují Jana Wacharczyková, Stanisław Gajda, Nina B. Mečkovskaja, Juraj Dolník a Karl Guttschmidt.

Jana Wacharczyková (Bratislava) hledá v příspěvku *Internacionalizácia jazykového systému ako synergický jav* teoretickou konstrukci, vhodnou k pozorování změn v jazykovém systému, který chápe jako živý organismus, objekt vystavený neustálé interakci s okolním prostředím. Internacionalizace tedy stanoví jeho imanentní hodnotu. Proti *sensu stricto* strukturalistickému pojetí jazykového systému jako autonomní jednotky staví autorka koncepci synergie. Interdisciplinární synergetický přístup poskytuje patřičný nadhled - umožňuje hodnotit některé jevy v jazykovém systému jako speciální případy všeobecných procesů interakce struktur, umožňuje pružněji sledovat nové tendence v jazyce, pozorovat samoregulační mechanismy v jazykovém systému. Podle J. Wacharczykové může být synergie východiskem a řešením gnozeologické skepse v současné lingvistice.

Polský sociolingvista Stanisław Gajda (Opole) charakterizuje v příspěvku *Internacionalizacja a słowiańska polityka językowa* internacionalizaci jako projev unifikačních tendencí v rámci jazykových lig (*ligi językowe*). Pronikání cizích vlivů je tedy přirozenou součástí, zásadním činitelem ve vývoji každého jazyka. Jazykověda může, podle S. Gajdy, ovlivňovat proces internacionalizace mj. prostřednictvím jazykové politiky (ve slovanských zemích se - z důvodů ne vždy pozitivních konotací výrazu „politika“ - častěji užívá termín „jazyková kultura“, „kultura slova“), která je složkou celkové politiky daného státu. S. Gajda doporučuje, aby se jazyková politika ve slovanských zemích zaměřila především na jazykové vzdělávání občanů a tříbení jejich komunikačních dovedností a zdůrazňuje přitom významnou roli didaktiky cizích jazyků. Kvalitně jazykově vzdělaná společnost bude jistě vnímavým arbitrem přejímání cizích vlivů do svého mateřského jazyka.

Běloruská lingvistka Nina B. Mečkovskaja (Minsk) je autorkou článku *Etno-kulturnyje al'ternativy v slavjanskich terminologijach gumanitarnogo znanija*. Internacionalizaci v humanitních vědách vysvětluje N. Mečkovskaja jako zákonitý proces, který se zde explicitně projevuje v menší míře než v přírodních vědách, silněji však ovlivňuje současný jazyk. Stálou a nezpochybnitelnou hodnotu má tradiční mezinárodní terminologie estetiky, literární vědy a dějin umění, vytvořená z řecko-latinského základu. Pragmaticky motivované přejímání mezinárodních prvků hodnotí N. Mečkovskaja pozitivně, jako způsob obohacování slovní zásoby i kultury daného etnika a prostředek sblížení národů. Absurdní je v tomto kontextu skutečnost, že běloruština dává z historicko-politických důvodů přednost spíše angličtině než slovanským jazykům sousedů – polštině a ruštině. Situaci současné běloruštiny ilustruje názor autorky na vztah jazykové autority k internacionalizaci. Lingvista má podle ní vzbuzovat zájem o jazyk a jazykovou kulturu ve společnosti, zvláště u mládeže – tj. akceptovat všechny jevy a inovace, které vedou k tomuto cíli.

Juraj Dolník (Bratislava, FF UK) zasadil úvahy nad obecnými otázkami jazykovědy do kontextu současné slovenštiny, která se snaží udržet rovnováhu mezi nekritickým přejímáním výpůjček a jazykovým purismem. V práci *Preberanie výrazov a kultivovanie spisovného jazyka* J. Dolník zdůrazňuje zásadní úlohu sociolingvistického hodnocení jazykových inovací. Sociolingvistický přístup umožňuje odhalit motiv a potřebu, která vede mluvčího k užití výpůjčky. Mluvčí však ve svém jazykovém vědomí často hodnotí cizí jevy v jazyce zcela jinak než jazykovědná autorita. Autor příspěvku zde upozorňuje na napětí mezi „reflexivní jazykovou logikou“, tj. užitím či neužitím cizího výrazu po racionální úvaze, a „intuitivní logikou“ konkrétního mluvčího v dané chvíli. J. Dolník dále poukazuje na

důležitost zkoumání analogií s jazykovým chováním mluvčích v minulosti („*etnokomunikačná analógia*“) – tj. analogie v komunikaci v rámci etnického celku z mezigeneračního pohledu.

Projevy internacionalizace v povrchové a v hloubkové struktuře současné češtiny, ruštiny, polštiny a bulharštiny srovnává Karl Guttschmidt v článku nazvaném *Tendencija internacionalizacii v sovremennych slavjanskich jazykach – otryženija poverchnostnyje i glubinnyje*. Z analýzy textů vyplývá, že zmíněná tendence ovlivňuje všechny vrstvy jazykového systému. Nejvýrazněji jsou však patrné změny v oblasti lexikální (centrum internacionalizace) a syntaktické. K. Guttschmidt také představil zajímavé posuny na úrovni grafémů: šíří se latinská grafika v Rusku a Bulharsku, v češtině a slovenštině se zvýšila frekvence periferních grafémů, ve zkoumaných slovanských jazycích se také často objevovalo vzdalování grafické podoby a výslovnosti. Mezinárodní elementy významně zasahují rovněž do slovotvorných procesů. Problematiku, kterou ve svém příspěvku nastínil K. Guttschmidt, rozvíjí dále v tomto sborníku M. Krčmová (referát o jazykových změnách v češtině) a K. Vačkova (analýza internacionalizace v současné bulharštině).

Internationalizaci v konkrétních slovanských jazycích charakterizují následující autoři:

Andrzej Markowski (Varšava) představil v článku *Najnowsze zapożyczenia semantyczne we współczesnej polszczyźnie* proces neosémantizace polských lexémů, jenž probíhá v současné době zejména pod vlivem angličtiny. A. Markowski nazývá tento jev „anglosémantizace“ (*anglosemantyzacja*). Angličtina ovlivňuje významy polských lexémů nejširše a nejmohutněji ze všech jazyků, její pronikání nepostihuje jen určité sociální (profesní) skupiny. A. Markowski zmiňuje ve svém referátu pouze nejnovější sémantické anglicismy užívané v obecném jazyce, výjimečně uvádí také příklady ze sociolektů, které zřejmě obsahují větší množství skrytých, ale expanzivních anglicismů. Ačkoliv je téma vlivu angličtiny na polštinu poměrně dobře zpracováno, otázkou „neosémantismů-výpůjček“ se zatím polští jazykovědci příliš nezabývali. Slabý zájem lingvistů o tuto problematiku zřejmě plyne z obtížnosti zachycení a určení takového neosémantismu. Můžeme tedy ocenit, že se autor článku zhostil tohoto nelehkého zadání a prezentuje ve svém referátu některá metodologická řešení, ilustrovaná řadou příkladů.

Marie Krčmová (Brno) podává v příspěvku *Nejen lexikum* stručný a přehledný pohled na inovace ve všech rovinách současného českého jazyka od fonetiky po textové vzorce a stylistiku. K závažným změnám dochází podle M. Krčmové zejména ve fonetice a na úrovni

textových modelů a stylizačních norem, zvláště v oblasti administrativní a odborné komunikace. Na závěr autorka hodnotí problematiku internacionalizace: mezinárodní vlivy a globální kultura (dnes především anglo-americká) nemusí vést k ohrožení identity a kultury národního jazyka (viz dříve latina jako *lingua franca*), ale mohou naopak sloužit jako podnět a zdroj nových způsobů vyjádření.

Kina Vačkova (Šumen) je autorkou příspěvku *Internacionalizacionni procesi v bŕlgarskija ezik ot kraja na XX vek*. Internacionalismy pronikaly do bulharštiny od počátku písemnictví – nejprve ty se starořeckým základem, dále turcismy a po osvobození země v roce 1878 rostl vliv francouzštiny, němčiny, angličtiny a ruštiny. V současné době se internacionalizace rovná anglicizaci, stejně jako je tomu v ostatních slovanských jazycích. Cizí prvky nejsilněji zasáhly lexikum (zvláště substantivní), slovtvorbu a syntax. Ovlivněna je i grafika – v současné bulharštině se stále častěji začíná užívat latinka - především v reklamách. Mohutná dynamika přejímání cizích elementů v současnosti téměř vylučuje možnost přesného statistického popisu internacionalizace bulharštiny. K. Vačkova uvádí, že od 60. let se změnilo také sociální složení uživatelů cizích výrazů i okruh osob, které mají vliv na utváření národního jazyka. Roli kulturní elity přijímají - jako i v mnoha jiných zemích - novináři.

Rovněž v současné chorvatštině lze ztotožnit internacionalizaci s anglicizací (amerikanizací) jazyka. Marko Samardžija (Záhřeb) si jako téma referátu *Dvojbe oko internacionalizacije leksika na primjeru hrvatskoga glazbenog i računalnog nazivlja* navíc zvolil charakteristiku internacionalizace dvou terminologických systémů: názvosloví současné hudby a výpočetní techniky. Obě názvosloví, která mají v kontextu jiných terminologií „nejmezinárodnější“ charakter, byla z podstatné části utvořena z anglického základu. Autor příspěvku dochází k závěru, že hudební terminologie je mezinárodnější než názvosloví výpočetní techniky. Od přelomu 50. a 60. let., kdy se počítačová terminologie v bývalé Jugoslávii začala formovat, se v chorvatštině vyvinuly mechanismy přisvojování anglické (americké) terminologie. M. Samardžija ve svém referátu představil různé způsoby adaptace cizího lexika; sám zastává pragmaticky opodstatněné přejímání forem a výrazů.

Na konec bychom chtěli zhodnotit rozsáhlou a kompaktní skupinu příspěvků slovenských jazykovědců. Referáty se vesměs týkají nových tendencí v současné slovenštině.

Ján Bosák (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV) (studie *Domáce, cudzie, internacionálne v postojoch slovenských lingvistov*) představuje na příkladu vývoje spisovné slovenštiny problematiku akceptace a kodifikace cizích jazykových prostředků. Dále hovoří o významu

uvědomování si dichotomie náš-cizí v období národního obrození, kdy se utvářel národní jazyk, a upozorňuje na nepatříčnost a občas i absurditu jazykového purismu, který se v politicky napjaté době stává nástrojem nacionalistické propagandy.

Ján Horecký je autorem příspěvku *Internacionalizácia a europeizácia slovenčiny*. Slovenština jako kodifikovaný jazyk má pevné místo mezi jazyky středoevropského areálu, které prošly od 19. století fází národního obrození. Velká část slovní zásoby byla tehdy tvořena kalkováním z latiny. Autor srovnává slovenské názvosloví chemických prvků s terminologií maďarskou, německou a českou. Je zajímavé, že v porovnání s češtinou převažují ve slovní zásobě slovenštiny cizí výrazy s řecko-latinským základem. „Čisté“ internacionalismy se však podle J. Horeckého vyskytují především v terminologii (zejm. ekonomické, sportovní a hudební) převzaté z živých jazyků. J. Horecký rovněž upozorňuje na skutečnost, že slovenština se jako kodifikovaný jazyk uplatňuje v roli „zprostředkovacího jazyka“ k šarišské romštině.

Přístup slovenské lingvistiky k internacionalismům sledoval Slavo Ondrejovič (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV) (referát *O postojoch k internacionalizmu*). Autor porovnává míru purismu v lexikální vrstvě slovenštiny se současným chorvatským lexikem zachyceným ve slovníku Mateho Šimundiče a dochází k závěru, že slovenština je jazyk otevřený k cizím vlivům a přístup k internacionalismům je zde dokonce benevolentnější než v češtině, polštině nebo chorvatštině. Slavo Ondrejovič také upozorňuje na to, že na Slovensku zatím chybí šířeji pojatý, reprezentativní výzkum internacionalizace.

Jozef Mlacek (Bratislava, FF UK) si v příspěvku *K internacionalizácii súčasnej slovenskej frazeológie* klade za cíl charakterizovat všeobecné tendence, které provázejí, specifikují či nějakým způsobem limitují internacionalizaci frazeologismů daného jazyka. Frazémy jsou formálně analogické nebo paralelní v několika jazycích. Mluví se o společném frazeologickém fondu, o frazeologických europeismech nebo internacionalismech ve frazeologii (jde především o knižní, řecké a latinské „obecně kulturní“ frazémy, frazeologické biblismy). Jozef Mlacek zaznamenává hlavní tendence a změny charakterizování internacionalizace slovenských frazémů. Popisuje jednak formální postupy při přejímání cizích frazeologismů, ale sleduje také tematické posuny, změny jejich motivačního východiska. Internacionalizace je podle J. Mlacka univerzální, nadnárodní tendencí frazémů.

Mira Nábělková (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV) (článek *Internacionálne v novej adjektívnej lexike v slovenčine*) se zaměřila na sledování změn v nové adjektivní slovní zásobě slovenštiny; snaží se zachytit některé rozdíly v slovotvorných a „slovotvorně-

hnízdových“ (paradigmatických) charakteristikách mezi jednotlivými skupinami internacionálních adjektiv. Projevy internacionalizace pozorovala autorka v rámci korpusu lexika ve třetím (nejnovějším) vydání slovníku nazvaného *Krátký slovník slovenského jazyka (KSSJ 3)*. Internacionalizací v slovenštině rozumí M. Nábělková mezinárodně rozšířené prvky řecko-latinského původu i expanzivní anglicismy a amerikanismy. O masivním průniku anglicismů nás autorka přesvědčuje ve své analýze hudební terminologie populární hudby. Adjektiva – internacionalismy rozličných typů a forem (např. jako deriváty s různými konfiguracemi domácích a mezinárodních formantů) jsou významným hybným činitelem v dynamice vývoje slovenského adjektivního lexika.

Stejný zdroj jako M. Nábělková (*KSSJ 3*) využila Mária Šimková (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV) v referátu *Pohyby v slovenskej lexike v 90. rokoch*. Analýza jednotlivých (třech) vydání *KSSJ* může být podle M. Šimkové klíčem k poznání základních vývojových tendencí a pohybů ve slovenském lexiku 90. let 20. stol. Průzkum provádí autorka ve dvou směrech: 1. pozoruje změny specifické pro slovenštinu a týkající se v podstatě lexikografických postupů při zaznamenávání a popisu současné slovní zásoby; 2. pozoruje tendence pravděpodobně zjištěitelné ve všech slovanských jazycích po rozpadu tzv. východního bloku. Zdůrazňuje přitom hodnotu lexikografické báze typu *KSSJ* – tj. slovníku, který byl v krátkém časovém období inovován a zachycuje tedy i jazykové projevy společenského kvasu po roce 1989.

Eva Tibenská (Bratislava, FF UK) charakterizuje v příspěvku *Internacionalizácia a ideologizácia v jazyku* projevy internacionalizace v publicistických textech. Důsledkem zvýšení intelektuálních nároků na čtenáře a terminologizace těchto komunikátů je i zvyšování podílu mezinárodních jazykových prvků. Autorka porovnává klišé a fráze obsahující internacionalismy v textech z období před rokem 1989 s podobnými jazykovými konstrukcemi v současných jazykových komunikátech a dochází k zajímavému závěru: internacionalismy dnes opět nabyly agitační funkci a mnohdy slouží k zastírání pravdy o politických a ekonomických událostech. Ideologizace současných publicistických textů je tedy podle E. Tibenské hlubší a všestrannější než před rokem 1989.

Oľga Orgoňová (Bratislava, FF UK) představila v práci nazvané *O lexikálnych galicizmoch v súčasnej slovenčine* neprávem opomíjenou tematiku ve slovenské jazykovědě. Ačkoliv totiž galicismy tvoří ve slovenštině poměrně rozsáhlý korpus (kolem 4000 jednotek), pozornost výzkumníků se soustředí převážně na kontakty slovenštiny s angličtinou, případně s češtinou. O. Orgoňová představuje podrobně a s erudicí výsledky synchronní formální a

sémantické analýzy této lexikální vrstvy slovenštiny a způsoby kvalitativního rozvoje lexikálních galicismů, zejména formální a sémantické postupy jejich adaptace do slovenštiny. Autorka ve svém příspěvku dokazuje, že galicismy, jako adaptované a dále se adaptující cizojazyčné lexikální jednotky, obohacují systém slovenštiny a odpovídají jejím komunikačním potřebám.

Z uvedených anotací obsahů referátů jasně vyplývá, že většina autorů je v otázce *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch* spíše „za“ než „proti“. Ovlivňování národních jazyků cizími prvky je (a vždy bylo) nevyhnutelné, zejména v případě odborných terminologií. Chtěli bychom zde zdůraznit skutečnost, že autoři referátů nezpochybňují při prosazování otevřenosti mezinárodním vlivům roli kodifikační a normalizační činnosti lingvistů, ale dokazují a vyzdvihují hodnotu sociolingvistického přístupu k popisu a hodnocení jazykového systému. Posuzování jazyka v kontextu společnosti, jako neoddelitelné součásti národní kultury, je – podle našeho názoru - hlavním přínosem celé konference.

Domníváme se, že sborník, ač vydaný s komplikacemi dva roky po konferenci a posuzovaný v recenzi s ještě větším zpožděním, neztratil na aktuálnosti a je přínosný i dnes, především pro zájemce o slovanskou filologii. Většina z jazykových jevů a tendencí zachycených a popsanych během 90. let „žije“ i na počátku 21. století - výzkumy mapující stav jazyka v prvním desetiletí posttotalitní historie Slovanů podávají důležité svědectví o této přelomové etapě vývoje slovanských jazyků. Za zmínku stojí např. zhuštěný sociolingvisticky orientovaný popis nového lexika (především terminologie) řady slovanských jazyků a v neposlední řadě i zajímavé bibliografické odkazy k nové odborné literatuře¹⁴.

Vzhledem k tomu, že ve sborníku převažují příspěvky slovenských lingvistů, může se kniha stát českému čtenáři, který po rozpadu společného státu spíše ztrácí kontakt s vědou a kulturou našich sousedů, zajímavým vstupním zdrojem informací o dění v současné slovenské jazykovědě.

Tereza Svobodová

¹⁴ Zde bychom rádi upozornili na kolektivní projekt gramatického popisu slovanských jazyků *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, který vznikl pod vedením Stanisława Gajdy u příležitosti XII. mezinárodního sjezdu slavistů v Krakově

Kronika

K osmdesátce Milana Jelínka

Tímto příspěvkem bych se ráda zapojila do diskurzu o Milanu Jelínkovi, který postupně vznikl už při jeho předchozích životních výročích (několikrát už o něm psala M. Krčmová, dále např. Z. Rusínová, P. Karlík, J. Kraus aj.). Profesor Jelínek mne žádal, abych se na jeho dílo podívala střízlivě; proto se pokusím vyhýbat se různým hodnotícím adjektivům, která se v souvislosti s jeho osobností nabízejí, jako *aktivní, činorodý, dynamický, výkonný*... Nebudu psát o tom, jak *je ve svém věku stále čilý a svěží*, protože jednak by to znělo jako klišé, jednak to každý vidí. Místo toho se hned na začátku zastavím u skutečnosti, která samozřejmě nemohla uniknout ani mým předchůdkyním a předchůdcům. Je to neobvyklá vybalancovanost díla a činnosti M. Jelínka; rovnováha mezi činnostmi vědeckými (teoretickými), popularizačními, organizačními a exponovaností politickou. Většina z nás s tím bojuje, a když dojde na lámání chleba (třeba teď jednou za pět let při atestacích), ukáže se, že někdo napsal málo vědeckých článků, nemluvě o monografiích; jiný se v této oblasti vyznamenal, ale zase může být peskovan za to, že nepsal „drobnosti“ do Naší řeči. Atd. Ale Milan Jelínek to vždycky zvládal všechno. Z uvedených sfér činnosti se vzápětí vrátím k výsledkům vědeckým a popularizačním. K organizačním se už vracet nebudu, jistě stačí připomenout Jelínkovu funkci rektorskou a to, že byl i předsedou kolegia rektorů; a zároveň ocituji jeho vlastní slova (z dopisu): „věčně jsem ke škodě vědy něčemu předsedal, něco řídil, do něčeho zasahoval...“ Aktivitami politickými se nebudu zabývat vůbec, ale Milan Jelínek říká sám o sobě, že se vždycky „kvůli své neposedné nátuře dostával do politického mlýna“; a v souladu s tím je jistě fakt, že se v životě zúčastnil všech odbojů, kterých se zúčastnit mohl. (A to „totální nasazení“ už mu zůstalo - jen se přeneslo do oblasti pracovní.)

Teď si dovolím na chvíli se zastavit u Milana Jelínka - vědce a teoretika, a to hlavně u dvou oblastí v jeho díle snad nejvíce zastoupených: u teorie stylistické a u teorie purismu nedílně spojené s analýzou purismu českého. - Pokud jde o stylistiku, asi bychom nepřišli na mnoho témat, kterými se M. Jelínek nezabýval. Věnoval velkou pozornost samé podstatě fenoménu stylu a jeho různým definicím. Je odborníkem na stylistické aspekty jazykového systému, hlavně na stylistickou syntax, skladebnou synonymiku, možnosti „zhušťování“ a

jednotlivé typy kondenzátorů. Už v r. 1962 (kdy se s nadvětnými tématy teprve začínalo) sledoval vztahy syntaktických schémat nevětných a nadvětných. A myslím, že kterýkoli bohemista, kdyby byl probuzen v hloubi noci a zaslechl něco o stylu jako výběru z množin konkurenčních výrazových prostředků, okamžitě si vybaví Milana Jelínka. (Srov. hlavně oddíl Stylistika v *Příruční mluvnici češtiny*, 1995, s. 701-782.)

Jelínek je samozřejmě tělem i duší stylistikem funkčním; budiž zde připomenuto, že v jedné ze svých prací připsal Pražskému lingvistickému kroužku, tomuto hybateli funkční jazykovědy, zásluhu o zvědečtění stylistiky (*Verwissenschaftlichung*). Žádný z hlavních funkčních stylů nezůstal stranou jeho zájmu. Stylu publicistickému zasvětil ranou monografii *Jazyk a styl novin* (1957). Jako příznačné prostředky stylu odborného sledoval termíny, kondenzátory, nevlastní předložky; a i když to nebyla tak úplně věc jeho volby, ponořil se do terminologie fyzikální tak, že dokonce postuloval *fyzikální lingvistiku* a psal o *kultuře fyzikálního textu*; a do terminologie textilního průmyslu natolik, že se stal odborníkem na *rouno, netkané textilie* apod. Ze Slova a slovesnosti (1966) si pamatujeme Jelínkovu zásadní stať *O postavení hovorového stylu mezi styly funkčními* (s úvahami o stylu konverzačním). Stylu veřejných projevů, přednášek, řečnictví, argumentace, propagace si všímal dlouhodobě a soustavně (až po výrazný podíl na knize *Argumentace a umění komunikovat*, 2000).

U základní klasifikace funkčních stylů však nikdy nezůstával a často se zaměřoval na jejich míšení, přechody mezi nimi, mezizóny, v nichž se konstituují další případné styly a substyly. Mezi stylem odborným a administrativním např. zachytil pohyb stylu ekonomického či právního. Reflektoval specifiky stylu reklamního, učebního, epistolárního, ale třeba i fejetonistického. V poslední době ho zaujal styl obřadní. V rámci stylu uměleckého vydělil speciální styl prozaický, poetický, dramatický, a také memoárový; a dotkl se i zvláštností stylu literární kritiky. A kdybychom opustili oblast funkčních stylů, narazili bychom v Jelínkově díle mj. na styl období národního obrození; nebo na úvahy o obecném stylu ženském a mužském; a hlavně na monografické práce o individuálních stylech literátů (Těsnohlídek, Skácel, Havel), kritiků (Šalda, Václavek, Oleg Sus), historiků (Pekař, Otto Urban) i politiků (Masaryk, Šabata). Ostatně i vlastní individuální styl M. Jelínka je tak nezaměnitelný, že v určité době prosvítal i pod příslušnými pseudonymy. A pokud jde o jeho projevy realizované na bázi různých funkčních stylů, je přece sám stylově originální vědec, popularizátor, publicista, řečník, diskutér, učitel, ale i konverzátor („bavič“?).

Také přístup prof. Jelínka k purismu, jeho životnímu tématu, je především přístupem funkčně strukturním, přístupem znalce představ Pražské školy o jazykové kultuře. Tuto půdu

rychle opustím, protože si na ní nepřipadám příliš kompetentní. Připomenu aspoň onu neuvěřitelnou důkladnost, s níž M. Jelínek např. nedávno popsal nesčetné puristické zásahy Františka Bartoše do textu *Babičky B. Němcové*; a upozorním na citlivost a uvážlivost Jelínkova hodnocení českého „broušení“. Jak často přesvědčivě dokázal, že „chybné“ výrazy, vymycované z českých textů ve jménu jazykové „správnosti“, jsou ve skutečnosti internacionalismy či evropeismy, mající stejná práva v češtině jako v jiných jazycích a motivované potřebami intelektualizované komunikace. A zde připojím jednu větu, která by se mi s prominutím možná už nikam jinam nevešla: poznámku o tom, že Milan Jelínek je svými znalostmi, výsledky i jazykovým vybavením bytostný Evropan, ale zároveň i Slovan a slavista. Suverénní ovládnutí němčiny a francouzštiny mu můžeme jen závidět; a přitom víme, že studoval ruštinu a srbocharvátštinu; že vždy udržoval kontakty s lingvistikou jihoslovanskou i polskou (ostatně srbocharvátštiny a polštiny se týkaly jeho úplně první publikované práce z let 1947-1948); že vždy podporoval i česko-slovenskou „vzájemnost“. (Srov. název jeho článku z r. 1998 *Neoddalujme uměle spisovnou češtinu a slovenštinu*.) Proto byl přímo povolán k autorství řady statí z okruhu srovnávací slovanské stylistiky.

Teď ještě rychle k popularizační činnosti na poli jazykové kultury - k Jelínkovým nesčetným koutkům, sloupkům, glosám, „okénkům“, „zrcátkům“, „drobničkám“, zákampím, uveřejňovaným převážně v Lidových novinách a v brněnské Rovnosti. Odráží se v nich jeho intenzivní vztah k „češtině každodenní“ (srov. jeho podíl na knížce z r. 1984) a zároveň jeho odpor ke slovům „parazitním“, „plevelným“, k prázdným frázím a nefunkčním prvkům v jazyce. Fascinuje mne to rozpětí: šéf kolegia rektorů, „rytíř“ poctěný významným francouzským řádem - a na druhé straně zájem o slova a věci tak všední, jako je *kandelábr*, *zdrhovadlo* či *kramle*, nebo o poměr mezi *zásuvkou a šupletem*, *zápalkami a sirkami*, *cíchou a kapnou*, *kytováním a tmelením*. Z témat, která se v té záplavě drobných příspěvků vynořují opakovaně, uvedu aspoň kompozita (typ *odsouzeníhodný*, *vědychtivý*, *korozivzdorný*, *daněprostý* aj.) a často problematická prefigovaná slovesa jako *zprovoznit*, *zprůtočnit*, *vyskladnit*, *vymístnit*, a také *vyuhlovat* (sloj), *zhromadnit* nebo *dekomunifikovat*. A konečně: sice nás nezarazí, že nad jiné významnou složkou každodenní češtiny jsou názvy jídel a všeho kolem jídla. Na druhé straně ale mám pocit, že Milan Jelínek by ze svých „okének“ nakukujících právě do kuchyně mohl sestavit už docela zajímavou kuchařku. V jeho sloupcích se objevil *toust*, *špagety*, *omeleta*, *karbanátek*, *sendvič*, *rizoto*, *rozinky*, *kafe*, *pažitka versus šnytlich*, *salát tomatový* či *rajčatový*, dále např. *vuřt*, *špek* - *špekáček* - *špikovat*,

huspenina - sulc - rosol - aspik; také názvy prostor a zařízení jako *spíže* (v souvislosti se *špeditérem*), *restaurace - restaurant, bufet - občerstvení, kantýna*; a dokonce i *papiňák*.

A úplně na závěr si neodpustím pasáž o toleranci. *Tolerance*, a také *vstřícnost, komunikativnost, empatie* - to jsou totiž výrazy neustále se opakující v dosavadních portrétech prof. Jelínka. Tolerance vůči studentům i kolegům; vůči odlišným názorům; ale i tolerance vůči laikům, veřejnosti a jejím postojům; a také hluboká a erudovaná tolerance vůči jazyku, jeho vývoji, inovacím, přejímání... Jakékoli příkazy, zákazy, autoritativní počiny jsou M. Jelínkovi cizí; jak píše M. Krčmová, má na hony daleko ke „zkostnatělým oprávcům jazyka“, nenarazíme u něj na „kárající prst staromilce“... Uvedu aspoň pár citátů na důkaz této vtělené tolerance. Např. ve studii o puristovi Hallerovi: „zaměřuji svůj referát na částečnou rehabilitaci J. Hallera... je třeba vedle záporných soudů... zmínit se také o jeho kladných myšlenkách... Haller si přece jen nezasluhoval tak příkré odmítnutí...“ (In: *Usta ad Albim Bohemica* I, 2002, č. 3, s. 21-28.) Nebo: „mělo by zůstat na vůli mluvčích, jakou variantu pro konverzaci zvolí...“ (In: *Argumentace a umění komunikovat*, 2000, s. 199.) Nebo: „... i do moravského prostředí proniká stále víc rysů obecné češtiny...“ (tamtéž) - to není stanovisko, které bychom dnes často slyšeli od moravských jazykovědců. Souvisí to jistě s tím, že vidění prof. Jelínka není ostře polarizované (už třeba proto ne, že Brno je nepochybně jeho osudovým městem, ale zároveň má silné vazby i k jižním Čechám). Není to vidění černobílé a schematické. To je jeden z mnoha důvodů mé upřímné úcty a obdivu k profesoru Jelínkovi. A poslední důvod je už úplně osobní. Patřím k těm, kteří v poslední době už nehorují pouze pro „jasný výkladový styl“ a kdo se snaží své odborné texty poněkud oživit, ozvláštnit, rozpochybovat, třeba i zkolokvializovat. A jestli někdo tento vývoj mých textů vyloženě empaticky sledoval, byl to právě Milan Jelínek. Jeho opakované „já vás tak rád čtu“, „já vás tak rád poslouchám“ pro mne bylo velkým povzbuzením v mém textotvorném a stylotvorném úsilí.

Je tedy za co panu profesoru Jelínkovi děkovat; ráda to zde činím za sebe i za všechny české lingvisty. A skoro si netroufám říct, že Milan Jelínek už české lingvistice tolik dal - a přitom od něho ještě tolik očekáváme. Ale je to tak: čekáme na soustavnou stylistiku, kterou připravuje už léta; čekáme na nenahraditelnou monografii o purismu; a čekáme i na souborné vydání tak užitečných „drobničků“, které po léta formují povědomí českých čtenářů o jazykové kultuře. Popřejme prof. Jelínkovi společně hodně zdraví a odhodlání, a těšme se na tyto jeho syntetické práce. Jistě na ně přijde řeč, až budeme při dalších výročích pokračovat v diskurzu o Milanu Jelínkovi.

Poznámka redakce:

Zpráva Světlý Čmejrkové o pražském kongresu vyšla před nedávnem v Akademickém bulletinu (č. 10, říjen 2003). Protože toto periodikum asi není ve větším rozsahu přístupné např. mimoakademickým a mimopražským lingvistům, rozhodla se redakce Jazykovědných aktualit přetisknout tento text pro své čtenáře.

Mezinárodní lingvistický kongres v Praze

Uprostřed léta, ve dnech 24.-29. července 2003, se v Praze konal Mezinárodní lingvistický kongres, jehož se zúčastnili jazykovědci z padesáti zemí světa. Pořádal jej Stálý mezinárodní komitét lingvistů (CIPL) ve spolupráci s Ústavem formální a aplikované lingvistiky MFF UK, Centrem počítačové lingvistiky a Ústavem pro jazyk český AV ČR. Záštitu nad kongresem převzali předsedkyně AV doc. RNDr. Helena Illnerová, DrSc., rektor UK prof. ing. Ivan Wilhelm, CSc., a primátor hl. m. Prahy MUDr. Pavel Bém. Prezidentem kongresu byl prof. PhDr. František Daneš, DrSc., organizačnímu výboru předsedala prof. PhDr. Eva Hajičová, DrSc. Vědecká náplň kongresu byla určena Mezinárodním komitétem lingvistů a z jeho podnětu se kongresová jednání ubírala čtyřmi aktuálními směry.

1. Smršťující se svět, v němž se jednotlivé jazyky dostávají do stále častějších kontaktů, diktuje požadavek vzájemného dorozumění, převoditelnosti jazyků a přeložitelnosti textů, které byly nebo budou v tom či onom jazyce vytvořeny. K novým poznatkům o specifických rysech jednotlivých jazyků vede metoda **jazykové typologie**, v níž právě česká lingvistika vynikala od dob Pražské lingvistické školy. Bádání nad rozdílnou strukturou jazyků a hledání jejich funkční ekvivalence (představme si strukturní rozdíly mezi flektivní češtinou, izolační angličtinou a třeba aglutinační maďarštinou) se rozšiřuje i do oblasti méně známých jazyků (jako jsou např. jazyky polysyntetické, introflektivní, ergativní aj.) a zároveň nově pokrývá témata, jež otevírá až současná pragmaticky orientovaná jazykověda. Obecně zaměřený referát shrnující zejména výsledky pražského typologického bádání přednesl na kongresu profesor Petr Sgall, dílčí sondu do aktuální oblasti mezijazykových rozdílů přednesla australská badatelka Alexandra Aikhenvaldová. Ukazovala, jak se jednotlivé jazyky liší ve vyjadřování pramene informace o sdělované události (tzv. kategorie *evidentiality*), zda mluvčí signalizuje, že své sdělení opírá o evidenci přímou, anebo nějak zprostředkovanou

(praktický dosah tohoto lingvistického rysu si uvědomujeme, čteme-li např. nějakou více či méně zaručenou novinovou informaci). Referentka podala systematickou klasifikaci kategorie evidentnosti (očitě svědectví, inference, dohad, zpráva z první ruky, jinak získaná informace...). Zdroj informace se v některých jazycích vyjadřuje prostředky gramatickými (např. v němčině tzv. konjunktivem cizího mínění), lexikálními (srov. čes. *údajně/prý*), textovými (*jak jsem se doslechl* aj.). Slavisté vědí, že osobitý systém vyjadřování evidentnosti představuje slovesný systém bulharský, ovšem ještě strukturovanější systémy jsou součástí jazyků indiánských, tibeto-barmských, kavkazských aj. Vztah dané kategorie ke kognitivně-komunikativní klasifikaci informace je zcela zřejmý a současná pragmaticky a komunikačně orientovaná jazykověda zaměřená na kritickou analýzu diskursu činí textové postupy tohoto druhu – často manipulativně využívané – předmětem své analýzy.

2. Také do druhého tematického okruhu, jímž byla **lingvistická metodologie**, zasahovala otázka mezijazykových rozdílů, podobností a identit. Významný americký jazykovědec a neortodoxní představitel generativistického proudu Emmon Bach přednesl plenární referát o jazykových univerzáliích a specifikách (*particulars*). Zdůraznil to, co už dříve formuloval jeden ze zakladatelů lingvistického relativismu Edward Sapir, totiž že jazyky jsou si překvapivě podobné a zároveň jsou i překvapivě různé, a upozornil na to, že některé vlivné lingvistické školy ve Spojených státech zdůrazňují podobnosti jazyků na úkor jazykové různosti. Téma jazykové variantnosti pak probírala v dalším plenárním referátu na materiále francouzštiny kanadská lingvistka Shana Poplacková.

3. Třetím velkým tématem kongresu, k němuž se mezinárodní lingvistický kongres nemohl nevyslovit, bylo stále aktuálnější téma **ohrožených jazyků**. O vymírání jazyků vzniká v současné době – paradoxně zejména v lingvistice anglo-americké – řada studií, monografií a sborníků. Předpokládá se totiž, že jazyky vymírají nejen v časovém horizontu staletí, desetiletí, roků, ale mizejí vlastně denně... D. H. Whalen (z Haskinsových laboratoří a z Fondu ohrožených jazyků) zdůraznil ve svém plenárním referátu význam materiálové dokumentace jazyků, jimiž se postupně přestává mluvit. Tokijský profesor Tasaku Tsunoda hovořil se zaujetím o svém sociolingvistickém pokusu znovuoživit už zaniklý domorodý australský jazyk warungu (Tsunodu zasvětil do tohoto jazyka jeho poslední mluvčí a Tsunoda pak předával svou znalost tohoto jazyka novým zájemcům). Za termínem ohrožený jazyk se ovšem skrývá široký pojem mající jen nezřetelné sociolingvistické kontury. V situaci ohrožení ze strany nějakého dominantního jazyka se dnes nachází vlastně většina jazyků světa.

4. Protože úvahy o ohrožení nebo dokonce o zániku jazyků bývají deprimující (poprvé jsem prožila tento pocit při četbě jedné ze závěrečných kapitol Eisnerovy *Knihy o češtině Chrám i tvrz*), bylo poslední kongresové téma probírané v plénu zvoleno tak, aby vystihlo perspektivy, jež má lingvistika ještě před sebou: zkoumání **vztahu jazyka a mysli, jazyka a vědomí, jazyka a mozku**, to jsou témata, jimiž lingvistika, a zejména lingvistika kognitivní, může přispět k poznání zákonitostí praktického lidského jednání i tvůrčího teoretického myšlení. Wolfgang Klein (z Institutu Maxe Plancka pro psycholingvistiku v Nijmegen) se zaměřil na analýzu kategorie určitosti (*finitness*), která patří mezi základní organizační principy přirozených jazyků zakotvené současně v lidské mysli a mozku. Posledním plenárním referentem byl Michael Tomasello (z Institutu Maxe Plancka pro evoluční antropologii v Lipsku), jehož přednáška o konstruování jazyka byla věnována tomu, jak si jazyk osvojuje dítě, jak vzniká jeho jazyková a komunikační interakce a jak si dítě v interakci s jinými osobami vytváří stále abstraktnější jazykové konstrukce, kategorie a schémata.

Kongresová jednání několika stovek referentů kongresu probíhala po plenárních referátech v deseti tematických sekcích věnovaných jazykovému plánování a jazykové politice, jazykovým kontaktům (včetně pidginizace a kreolizace), srovnávací jazykovědě, syntaxi a morfologii, lexikologii a lexikografii, fonetice a fonologii, pragmatice a sémantice, počítačové lingvistice, technice jazykového popisu a terénnímu výzkumu. Přednášky v jednotlivých sekcích byly uváděny výkladem o současném stavu bádání v dané oblasti (*state-of-the-art paper*), což bylo pro jednání v sekcích velmi užitečné. Další součástí programu tvořilo osm dílen zaměřených ke konkrétním lingvistickým směrům či jazykovým skupinám. Za všechny jmenujme workshop věnovaný Pražské lingvistické škole a jejímu funkcionalismu, workshop o konekcionistickém modelování kognitivních procesů řeči, o diskursních vzorcích (*discourse patterns*), o sémantice rámců (*frame semantics*), anebo workshop nazvaný sahelko-saharská oblast jako jazyková laboratoř. Konečně poslední oddíl několikadenního kongresového života představovaly tři bohatě obsazené vývěskové (posterové) sekce. V žádném z uvedených kongresových oddílů nechyběli čeští jazykovědci, zastupující jak Ústav pro jazyk český, tak lingvistická pracoviště vysokoškolská, a díky posterům se ke slovu dostala i generace nejmladší. Jazykem kongresu byla především angličtina a více než němčinu bylo na kongrese slyšet francouzštinu. Čeština zaznívala jen v kuloárech (vždyť do Prahy se sjeli i čeští lingvisté ze zahraničí), a pak jako příkladový materiál, např. ve workshopu o terminologii, který organizoval kanadsko-český lingvista Rostislav Kocourek. Položme si na závěr spolu s ním otázku, zda lze lingvistickou

terminologii standardizovat a zda může pokus sjednotit jakoukoli terminologii vůbec někdy uspět.

Jak uvedl na závěr prezident kongresu František Daneš, současná lingvistika představuje rozsáhlé badatelské pole, které je diferencováno podle jednotlivých trendů, proudů, směrů a metod, pole obsazené nemalým počtem subdisciplín, sahajících od staré tradiční historicko-srovnávací gramatiky přes synchronní strukturalismus, v němž vynikla Pražská lingvistická škola, přes kdysi provokativní a dnes už klasickou sociolingvistiku až k nedávno vzniklé textové lingvistice, lingvistice diskurzu, anebo k neurolingvistice a lingvistice mozku. V průběhu let k sobě lidský jazyk přilákal pozornost mnoha disciplín, jako jsou filozofie, psychologie, sociologie, logika, sémiotika, matematika, věda počítačová, i některá odvětví širokého oboru biologického. Všechny tyto aktivity mají společný cíl: adekvátnější poznání fenoménu lidského jazyka. Cesty vedoucí k tomuto cíli jsou mnohé a současná lingvistika, tak jako jiné vědy, sahá proto k poznání interdisciplinárnímu. Pokud jde o jazyk, už před mnoha lety užil představitel pražského strukturalismu, anglista Vilém Mathesius, metafory: jazyk je pevnost, kterou je nutné dobývat z různých stran. Dodejme, že slovo dobývat je tu užito veskrze obrazně a v žádném případě neznamena, že by jazyková pevnost měla zůstat po takovém teoretickém náporu v troskách. Užijeme-li proti klasické metafoře pro vyvážení nabízející se metaforu ekologickou, pak si popřejme, abychom jazyku a jazykům vytvořili prostředí, v němž se budou co nejpřirozeněji rozvíjet a co nejdéle odolávat.

Světlá Čmejrková

15. mezinárodní kongres fonetických věd

Barcelona, 2.–9. srpna 2003

Letošní Mezinárodní kongres fonetických věd, patnáctý v pořadí a první v novém tisíciletí, se uskutečnil 71 let po prvním setkání tohoto druhu; podruhé v historii jej hostilo jihoevropské město.

1. Základní údaje

Organizující instituce	Universitat Autònoma de Barcelona, International Phonetic Association	
Prezident	Daniel Recasens (Universitat Autònoma de Barcelona)	
Viceprezidentka	Maria-Josep Solé (Universitat Autònoma de Barcelona)	
Sekretář	Joaquín Romero (Universitat Rovira i Virgili)	
Webová stránka	http://shylock.uab.es/icphs/	
Kongresové publikace	brožura s resumé, trojdílná akta s příspěvky, CD s příspěvky	
Počet příspěvků	cca 800	
Počet účastníků z ČR	6 (se 4 příspěvky)	
Počet zastoupených zemí (podle prvních autorů příspěvků)	51	
Počet vyzvaných referátů	5	
Počet symposií	22	
Počet sekcí (ústní prezentace)	55	
Počet sekcí (postery)	27	

2. Vyzvané referáty

Pět vyzvaných referátů, doprovázených koreferáty, nabízelo shrnující pohled na pět širše vymezených oblastí fonetiky, a to vždy v kontextu nejmodernějších výzkumných poznatků.

Yoshinori Sagisaka (GITI Waseda University a ATR, Japonsko): *Modelování a percepce časových charakteristik řeči*. Tematika příspěvku zasahuje do oblasti prozodického výzkumu a automatického zpracování řeči. Autor popisuje a hierarchizuje faktory ovlivňující trvání segmentů se zvláštním ohledem na syntézu řeči. Zamýšlí se nad deterministickými (Klatt, Campbell) a stochastickými způsoby řízení trvání v syntéze řeči. Pro japonštinu vymezuje v této oblasti dva nejsilnější faktory: morový princip (tendence slabik – a dokonce i pauz – rovnat se svým trváním celým násobkům základního časoměrného kroku, tj. mory) a izochronie na úrovni prozodické fráze (nastavení lokálního tempa řeči podle slabičné délky fráze). Jako specifickou otázku vymezuje autor problém percepčního hodnocení temporálních

distorzí při modelování řeči a opravuje obecně přijímaná východiska dvojitým způsobem: vztah mezi temporální distorzí a jejím percepčním dopadem není lineární, a dále percepční újma durativních odchylek u dvou sousedních segmentů není sumou újem těchto odchylek izolovaně. Citlivost posluchačů na durativní odchylky lze vyjádřit tzv. „indexem zranitelnosti“, u něž se ukazuje nápadně silná korelace s inherentní hlasitostí segmentu (např. u samohlásek jsou změny trvání vnímány citlivěji než u souhlásek).

Gerard J. Docherty (University of Newcastle upon Tyne, Velká Británie): *Mluví, společnost, identita: Sociofonetická variabilita z empirického i teoretického hlediska*. Autor dokazuje na přehledu starších i novějších studií, že sociofonetická bádání se z okraje dostávají blíže ke středu zájmu, neboť tak, jak se mění jejich metodika a teoretická východiska, mění se i význam jejich výsledků pro formování zásadních přístupů k fonetickému a fonologickému popisu vůbec. Studium skupiny paralingvistických jevů, jejichž úkolem je vymezovat příslušnost mluvího k určité sociální skupině, chce Docherty přispět k zodpovězení nejzákladnějších otázek týkajících se mechanismů produkce, percepce a osvojování řeči. Tvrdí totiž, že pokud svou pozornost nebudeme soustřeďovat na pouhou variabilitu řečové produkce různých společenských skupin a začneme studovat také povědomí mluvích o sociofonetických kódech a jejich záměrné užívání v různých situacích, nutně se dozvíme více o tom, co je vlastně základem distinktivních percepčních kategorií umožňujících řečovou komunikaci. Teprve důkladná znalost paralingvistického nám podle Dochertyho umožní pochopit skutečnou podstatu lingvistického ve zvukovém plánu jazyků.

Janet F. Werker (University of British Columbia, Kanada): *Osvojování jazykové vázaných fonetických kategorií v raném dětství*. V příspěvku je popsána zajímavá série experimentů související s budováním modelu osvojování řeči, který byl později nazván *PAUSE:mir*. Autorka a její spolupracovníci se od původní hypotézy, že osvojování slov umožňuje dětem rozpoznat, které vlastnosti jejich zvukové formy jsou důležité a které je možno ignorovat, propracovali ke stochasticky orientovanému modelu, v souladu s již existujícími modely např. Jusczyka, Bestové nebo Kuhlové. Experimenty se týkaly subfonémických rysů, jako např. nástupu hlasivkového tónu u explozí, a byly prováděny s dětmi různých národností a různého jazykového zázemí. Za nejvýznamnější z nich z hlediska navrženého modelu je možno považovat experiment s šesti- až osmiměsíčními dětmi, u kterých se během krátké doby podařilo v laboratoři vycvičit různou citlivost, a především také různou „necitlivost“ na stejné zvukové podněty. Výsledky bádání naznačují, že vnímání fonetických kategorií se vyvíjí do určité míry nezávisle na osvojování prvních slov a že ho

vlastně předbíhá. Teprve později, když se slovní zásoba dítěte zvětší, jsou vytvořené fonetické kategorie s produkcí i percepcí slov provázány.

Anders Löfqvist (Lund University, Švédsko a Haskins Laboratories, USA): *Koordinace mezi artikulátory při řečové produkci*. Příspěvek ilustruje problematiku časové koordinace jednotlivých částí artikulačního ústrojí, v jejichž součinnosti dochází k produkci řeči, za použití dvou empirických metod: magnetometrie orálních artikulátorů a transiluminace hrtanu. Na příkladu sekvencí typu *aba* je ilustrována idea virtuálního artikulačního cíle (ležícího za překážkou) při kontaktu měkkých tkání (zde rtů). Dále je demonstrováno časové rozdělení trajektorie jednotlivých částí jazyka při přechodu ze samohlásky *a* na samohlásku *i* v sekvencích *abi*, *api*; je možno konstatovat, že mluvčí k přemístění jazyka maximálně využívají doby okluze, aby omezili slyšitelnou koartikulaci. Časové vztahy mezi glotálními gesty a pohyby orálních artikulátorů jsou jednou z nejnápadnějších instancí řešeného problému: podle koordinace mezi otevřením hlasivkové štěrbině a ústní okluzí lze rozlišit souhlásky znělé a neznělé, a dále neaspirované, aspirované a preaspirované. Specifickým výzkumným paradigmatem je záměrná perturbace artikulátorů (např. tlak směřovaný proti pohybu dolního rtu), jež může odhalit jinak skryté zákonitosti.

Kenneth N. Stevens (MIT, USA): *Akustické a percepční doklady o univerzálních fonologických rysech*. Autor směřuje ve svém výkladu k akusticko-percepčnímu opodstatnění hypoteticky univerzální množiny binárních distinktivních rysů, z níž si každý jazyk vybírá svou vlastní podmnožinu. Svou teorii demonstruje na čtyřech opozicích: [+/- zadní] u samohlásek, [+/- kontinuální] u obstruentů, [+/- nosová] u samohlásek a souhlásek a [+/- anteriorní] u obstruentů. Ve všech případech lze pozorovat artikulační chování směřující ke spektrální stabilitě a optimální odlišitelnosti; uvedené protiklady tak nejsou čistě relativní, ale vymezené „přirozenými“ spektrálními hranicemi, v jejichž okolí, pro artikulaci hlásek *a priori* méně vhodném, vyvolává již malá artikulační změna velkou změnu akustickou (a percepční). Jazyk si naopak vybírá zóny, kde je jistá artikulační variabilita tolerována a nemá příliš významnou akustickou odezvu. Kromě toho jazyky v různé míře využívají sekundárních modifikací hlásek, které posilují jejich akustickou stabilitu a percepční výraznost.

3. Ústní prezentace, postery, sympozia

Množství sekcí zahrnovalo kromě tematických celků, jež můžeme z hlediska naší disciplíny označit za „ústřední“ (celkem 41 sekcí, rozdělených téměř rovným dílem mezi segmentální a suprasegmentální problematiku), také osvojování jazyka (8 sekcí), syntézu a automatické rozpoznávání řeči (6 sekcí), akustiku a sociofonetiku (po 4 sekcích), fonologii, fonetické univerzálie a typologii, klinickou fonetiku a diachronní fonetiku (po 3 sekcích), forenzní fonetiku, výuku fonetiku a neurofonetiku (po 2 sekcích) a historii fonetiku (1 sekce). Současně s žijícími legendami fonetických věd (Gunnar Fant, Osamu Fujimura, Hiroya Fujisaki, Klaus Kohler, Peter Ladefoged, Ilse Lehiste a další) v nich představilo svou práci nebývalé množství mladých vědců.

Vedle ústních prezentací a posterů byla součástí programu sympozia – tematicky uzavřené bloky, programově koncipované a moderované vždy jedním významným odborníkem v dané oblasti. Tento specifický formální rámec umožňuje intenzivnější diskusi a širší vhlad do problematiky.

Z celkového počtu dvaadvaceti symposií si z našeho osobního hlediska zaslouží zmínku zvláště *Evoluční typologie přízvuku* (hlavní přispěvatel a moderátor Sandro V. Kodzasov; synchronní a diachronní variabilita v přízvukových systémech se zvláštním zaměřením na altajské, kavkazské a slovanské jazyky), *Nástroje k výuce fonetiku* (hlavní přispěvatel a moderátor Takayuki Arai, velmi zajímavý příspěvek Jacqueline Vaissière; nové mechanické, vizuální a zejména počítačové a internetové pomůcky k interaktivní demonstraci fonetických jevů, prezentace fonetických databází), *Přízvuk a rytmus* (hlavní přispěvatel a moderátor Fred Cummins, příspěvek Francka Ramuse o aktuálním problému rytmické typologie), *Rozhraní mezi fonetikou a fonologií* (hlavní přispěvatel a moderátor John Ohala, příspěvek Johna Harrise o gramaticky interních a gramaticky externích asimilacích; zajímavý pohled Johna Kingstona na mentální reprezentace fonetických kategorií) a *Artikulační fonologie* (hlavní přispěvatel a moderátor Joaquín Romero, příspěvek Louise Goldsteina o různých typech artikulačních úkonů jakožto základních prvcích fonologického popisu).

4. Reprezentace České republiky

Česká republika byla na kongresu zastoupena šesti výzkumnými pracovníky se čtyřmi příspěvky. Tato dvě relativně vysoká čísla svědčí nejen o tom, že česká fonetika má co říci na mezinárodní scéně, ale i o tom, že její kvalita ob stojí i v tak přísné selekci, jaká předcházela kongresu v Barceloně (bylo přijato přibližně 65% příspěvků).

Šárka Šimáčková (Palackého univerzita v Olomouci), ústní prezentace, sekce Osvojování druhého jazyka – osvojování samohlásek: „*Engela's eshes*“: *Výslovnost a vnímání anglické přední středové a přední nízké samohlásky českými foneticky školenými studenty*. Autorka vychází ze známé skutečnosti, že někteří anglicky mluvící cizinci využívají pro rozlišení samohlásek spíše temporálních než spektrálních percepčních složek. V percepčních testech manipulovala autorka s přirozenou délkou samohlásek tak, že je uměle krátila nebo prodlužovala na hodnoty typické pro jejich protějšek. Zatímco rodilí mluvčí angličtiny se touto manipulací nedali zmást a správně rozpoznávali původní samohlásky, čeští studenti chybovali. Přitom analýza jejich produkce ukázala, že vyslovují dané samohlásky v izolovaných slovech poněkud lépe, než by se z jejich percepčních chyb dalo vyvozovat.

Barbora Hedbávná (Fonetický ústav, FF UK v Praze), poster, sekce Forenzní fonetika: *Český vokální systém v realizaci jednotlivých mluvčích*. Při hledání individuálních rysů v realizaci samohlásek vychází autorka z předpokladu, že každý mluvčí systematicky využívá určitou část akustického prostoru, jež má k dispozici. Analýza profesionálních mluvčích (na melové škále) ukazuje, že při hledání individuálních charakteristik se lze opírat o vztah mezi variabilitou F1 a F2, o variabilitu poměru F2/F1, o formantovou povahu samohlásek a o stupeň překryvu mezi akustickými zónami obou formantů.

Zdena Palková a Jan Volín (Fonetický ústav, FF UK v Praze), ústní prezentace, sekce Prozodie – hraniční tóny: *Úloha intonačních kontur při určování hranic přízvukových taktů*. V příspěvku je kromě východisek výzkumu popsáno několik testů, jejichž pomocí byl zkoumán vliv melodie v průběhu celého taktu i jeho nejbližšího okolí na schopnost posluchače vydělit tento takt z řečového kontinua. Ukázalo se, že v češtině je možno počítat se třemi skupinami melodických kontur: jedny soudržnost taktu podporují, jiné ji rozbíjejí a ještě jiné na ni nemají žádný postižitelný vliv. Jako důležitý segmentační faktor se vedle hraničních signálů ukazuje vnitřní prozodická soudržnost taktu.

Tomáš Duběda (Fonetický ústav, FF UK v Praze), poster, sekce Prozodie – přízvuk a prominence: *Prozodie a syntax ve spontánní řeči: srovnání češtiny a francouzštiny*. V příspěvku je zkoumáno fonosyntaktické chování obou jazyků na úrovni přízvukové jednotky (taktu). Je vytvořena opozice mezi syntaktickými a fonetickými charakteristikami přízvukové jednotky, v nichž se projevuje působení syntaxe a nezávislé rytmické principy. Co do syntaktické struktury lze rozlišit jednotky odpovídající jednomu slovu, jednotky odpovídající syntagmatu (u nich je rozdíl mezi oběma jazyky nejnápadnější – ve francouzštině tento typ jednotek převládá, zatímco v češtině je okrajový) a jednotky pokrývající více než jeden

syntaktický uzel (jejich zastoupení je oproti očekávání v obou jazycích srovnatelné). Frekvence těchto na první pohled „asyntaktických“ jednotek je však hlavním faktorem odlišujícím spontánní řeč od řeči čtené.

5. Setkání fonetických sdružení

Mezinárodní kongresy fonetických věd, v současné době organizované každé čtyři roky, jsou rovněž příležitostí k setkání členů a zástupců fonetických sdružení. V Barceloně proběhlo jednak všeobecné zasedání IPA (Mezinárodní fonetické asociace), jež je v úzkém vztahu k stálé radě fonetických kongresů, jednak dvě zasedání (všeobecné a technické) ISPhS (Mezinárodního sdružení fonetických věd). Druhé jmenované sdružení, jež má v ČR a na Slovensku poměrně širokou členskou základnu a dobře fungující pobočku, před nedávnem částečně obměnilo své vedení: novou předsedkyní se stala Ruth Huntley-Bahr z Univerzity v Miami. Jednou z místopředsedkyň bude i nadále Marie Dohalská z pražského Fonetického ústavu.

6. Závěrem

Kongres poskytl osmi stovkám účastníků příležitost k prezentaci svého výzkumu a výměně názorů. Pro další stovky odborníků pak zůstane důležitou referencí nejen pro příští čtyři léta, jež nás dělí od následujícího kongresu.

Kromě odborného programu nelze nezmínit program společenský, jemuž katalánští organizátoři věnovali více než zvláštní pozornost. Naše vzpomínky tak zdaleka nejsou pouze vědecké.

Závěrem barcelonského setkání vyhlásila Stálá rada fonetických kongresů místo konání dalšího kongresu: v roce 2007 jím bude německý Saarbrücken.

Tomáš Duběda - Jan Volín